

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NƏZAKƏT BÖYÜKAĞA qızı QASIMOVA

**İSPAN DİLİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN NİTQ ETİKETLƏRİ VƏ
ONLARIN İSPAN DİLİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ
YOLLARI. (DAVİD TOSKANANIN “LONTANANSA” ƏSƏRİ ƏSASINDA)**

HSM 050215-Tərcümə (İspan dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

f.f.d., dos Quliyeva Aynur

BAKI 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....3-8

I FƏSİL. İSPAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ NİTQ

ETİKETLƏRİ.....9-32

1.1. Nitq etiketi linqvistik tədqiqat predmeti kimi.....9-26

1.2. Nitq etiketlərinin müxtəlif aspektlərdən səciyyəvi xüsusiyyətləri.....26-32

II FƏSİL. MÜASİR İSPAN DİLİNDƏ NİTQ ETİKETLƏRİ VƏ ONLARIN

AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ...33-59

2.1. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketləri.....33-46

2.2. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketlərinin tərcümə yolları.....46-53

2.3. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketlərinin ispan dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə yolları (David Toskananın “Lontanansa” əsəri əsasında).....53-59

NƏTİCƏ.....60-61

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI.....62-65

GİRİŞ

Aktuallıq. Ünsiyyət prosesində insanlar bir-birinə müəyyən məlumatları, bu və ya digər fikri çatdırır, nəyisə xəbər verir, nəyəsə təhrik edir, müəyyən məlumatlar alır, bir sözlə müəyyən situasiyalarda baş tutan ünsiyyət prosesinin iştirakçısına çevrilir. Bununla belə, məntiqi və mənalı məlumat mübadiləsinə keçməzdən əvvəl, şifahi ünsiyyətə girmək lazımdır və bu, müəyyən ünsiyyət qaydalarına uyğun olaraq həyata keçir. Ünsiyyət mədəniyyətinə, nitq davranışı mədəniyyətinə yiyələnmək üçün nitq etiketinin mahiyyətini dərk etmək lazımdır.

Ünsiyyət bir sıra elmlərin (fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya, etnopsixolinqvistika) öyrəndiyi mürəkkəb, çoxşaxəli hadisədir və linqvistik əsərlərdə müvafiq yer tapır. Belə ki, dialektologiya dilin coğrafiyasını araşdırır. Psixolinqvistika bir şəxsin və ya qrupun nitqinə psixoloji xüsusiyyətlərin təsirini nəzərdən keçirir və tədqiq edir. Hal-hazırda dilçilikdə şifahi ünsiyyət problemlərinə, xüsusən də sosial amillərin dildə necə təzahür etdiyini müşahidə edən və öyrənən sosiolinqvistikaya maraq kəskin şəkildə artmışdır. Başqa sözlə desək, şifahi ünsiyyətin konkret sosial hallarına dil amillərinin aydın şəkildə təsir göstərdiyini müşahidə edirik.

Nitq etiketi vahidlərinin sosiolinqvistik aspektdə öyrənilməsi hazırda aktualdır. Məhz nitq etiketi nitqə sosial-üslubi tonallıq verir. Yalnız ünsiyyət prosesinin yaranmasını deyil, eyni zamanda kultural çalarların meydana çıxmasını təmin edir. Müəyyən kommunikativ situasiyalarda istifadə olunan linqvistik vasitələrin milli-mədəni amilləri nəzərə almaqla hərtərəfli öyrənilməsi diqqət mərkəzindədir. Nitq etiketinin mikrosistemində ünsiyyətin milli mental stereotipləri var.

İşin aktuallığını şərtləndirən hallardan birincisi müxtəlif ünsiyyət proseslərində nitq etiketi formalarının istifadəsində nümunələrin müəyyənləşdirilməsi, ikincisi isə ispan-Azərbaycan nitq etiketlərinin müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsi zərurətidir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Müasir dövrün elm və texnika əsri adlandırıldığı və bu sahədə nailiyyətlərin günü-gündən nəzərə çarpacaq dərəcədə inkişaf etdiyini nəzərə alsaq, həyatımızı qlobal ünsiyyətsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Qlobal ünsiyyət isə tərcümə prosesi olmadan baş tuta bilməz. Qlobal ünsiyyət mədəniyyətlərarası dialoqun əsasını təşkil etdiyindən xalqlar arasında mənəvi əlaqə tərcüməni zəruri edir. Bu zərurət nəticəsində tərcümənin müqayisəli şəkildə tədqiq edilməsi dilçi alimlərin diqqət mərkəzinə çevrilib.

Elmi işin predmeti ispan və Azərbaycan dillərində müxtəlif situasiyalarda istifadə edilən nitq etiketləri, onların dildə yerinə yetirdiyi funksiyaları və ispan dilindən Azərbaycan dilinə transformasiya yollarıdır.

Dissertasiyanın mövzusu David Toskananın “Lontanansa hekayələri” əsərində işlənmiş nitq etiketlərinin ispan dilindən Azərbaycan dilinə transformasiyası və tərcüməsi zamanı tətbiq olunan linqvistik vasitələrin araşdırılmasından ibarətdir. Nitq etiketləri dilçilik elmində nisbətən yeni sahə olduğu üçün bu istiqamətdə aparılan hər bir araşdırma bu elm sahəsinə öz töhfəsini verəcəkdir. Bunu nəzərə alaraq tədqiqat işimizdə müxtəlif dilçilərin yanaşmasına istinad edib, öz fikrimizi bildirəcəyik. Bu dilçi alimlərin müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus nitq etiketlərinin tərcüməsi zaman qarşıya çıxan çətinliklərin və maneələrin öhdəsindən gəlmək üçün irəli sürdüyü metod və strategiyalarını təhlil edib nəzəri fikirlərə əsasən işin praktik hissəsini yerinə yetirməyə çalışacağıq. V.Bulıqina, N.M.Firsova, N.İ.Formanovskaya, A.Babayev, N.Xudiyev, P.Nyumark kimi dilçi alimlərin mülahizələrindən faydalanaraq David Toskananın “Lontanansa hekayələri” əsərində nitq etiketlərinin müvafiq tərcümə üsullarını tədqiq etməyə cəhd edəcəyik. Beləliklə, üzərində işlədiyimiz dissertasiya işi gələcəkdə bu mövzu üzrə araşdırma aparacaq gənc tədqiqatçılar üçün faydalı nəzəri və praktiki mənbə rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın mövzusu müxtəlif situasiyalarda istifadə olunan nitq etiketləridir. Bu nitq etiketləri müvafiq tematika üzrə qruplaşdırılmışdır (salamlama, sağollaşma, təşəkkür, üzrxahlıq, vida, başsağlığı,

təbrik və s.). Tematik qruplara ünsiyyət prosesində ən çox istifadə olunan nitq etiketlərini daxil etmişik. Tədqiqat işinin obyektinə olan David Toskananın “Lontanansa hekayələri” əsərində işlənmiş nitq etiketlərini tərcümə etməyə cəhd göstərərək, dilçilərin nəzəri fikirlərinə istinad edərək tərcümə zamanı qarşıya çıxan çətinlikləri dəf etməyə müvəffəq olmağa çalışacağıq.

Tədqiqatın obyektinə. Tədqiqatın obyektinə Meksika yazıçısı David Toskananın “Lontanansa hekayələri”adlı əsəri və bu əsərdə Meksika mədəniyyətinə xas nitq etiketlərinin Azərbaycan dilinə ən optimal üsullarla tərcüməsinin tədqiq edilməsidir. Əsəri oxuduqdan sonra orada işlənən və Meksika mədəniyyətini əks etdirən nitq etiketlərini müəyyənləşdirərək onları tədqiqat işimizə cəlb etmişik. Mədəniyyət fərqiindən irəli gələrək hədəf dildə ekvivalenti olmayan nitq etiketlərini Azərbaycan oxucusuna aydın şəkildə çatdırmaq məqsədi ilə uyğun tərcümə yollarından istifadə etmişik.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. İşin məqsədi müxtəlif situasiyalarda istifadə olunan nitq etiketlərini müəyyən etmək, onların əsas xüsusiyyətlərini nəzəri və praktiki cəhətdən araşdırmaq, onların hədəf dilə transformasiyası zamanı istifadə edilən tərcümə üsullarını tədqiq etməkdir. Eyni zamanda, hələ də Azərbaycan dilinə tərcümə olunmamış David Toskananın “Lontanansa hekayələri”adlı əsərində rast gəlinən nitq etiketlərini araşdırıb tapmaq, onların hansı tematik qrupa aid olduğunu müəyyənləşdirmək, daha sonra isə bu sahədə aktual olan tərcümə metodlarından istifadə etməklə hədəf dilə çevirmək tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən hesab olunur. Əsərin Azərbaycan dilində tərcümə variantının olmaması səbəbindən əsərdəki nitq etiketlərini digər müəllifin tərcüməsi ilə müqayisə etmək mümkün olmayacaq.

Tədqiqat işinin əsas vəzifələri nitq etiketlərinin əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onları müvafiq qruplara bölmək, transformasiya üsullarını təhlil etmək, müxtəlif nəzəri yanaşmalara toxunmaq və Meksika xalqının mədəniyyətini özündə ehtiva edən nitq etiketlərinin tərcümə metodlarını meydana çıxartmaqdır. Həmçinin David Toskananın “Lontanansa hekayələri”adlı əsərində ispan dilinə

məxsus nitq etiketlərini müəyyənləşdirmək, nəzəri qaydalara əməl edərək məqsədamüvafiq şəkildə tərcümə etmək və bu sahədə tədqiqat aparacaq bakalavr və magistrələrə istiqamət verməkdir.

Tədqiqat işinin metodoloji bazası. Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq işdə aşağıdakı üsullardan istifadə edilmişdir: müqayisəli təhlil, analitik metod, müşahidə metodu. Qeyd olunann metodlardan istifadə edərək əsərdə rast gəlinən nitq etiketlərinin ən uyğun tərcüməsini verməyə cəhd etmiş, Azərbaycan dilindəki məna uyğunluğunu müəyyənləşdirmiş və tərcümə olunan dildə özünü nə dərəcədə doğrulda bildiyini əks etdirməyə çalışmışıq. Tədqiqat üzərində işləyərkən Azərbaycan, ispan, rus və digər dünya alimlərinin elmi əsərlərinə, ispan və Azərbaycan dillərinin izahlı lüğətinə, bir sıra elektron lüğətlərə, internet resurslarına müraciət etmişik. Nəzəri məlumatları praktiki olaraq tətbiq etməklə David Toskananın “Lontanansa hekayələri”adlı əsərində yer alan nitq etiketlərini uğurlu tərcüməsinə nail olmağa çalışmışıq.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi mədəni-etnoqrafik yanaşma çərçivəsində tərcümə prosesinə dil mikrosistemində özünün milli-mədəni xüsusiyyətlərinə və işlənmə tezliyinə görə fərqlənən nitq etiketlərinin cəlb olunmasından ibarətdir. Həm araşdırma, həm də tərcümə prosesi zamanı nitq etiketlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri sayəsində müxtəlif linqvistik və ekstralingvistik amillərin qarşılıqlı təsiri baş verir ki, bu da tədqiqatın kompleks xarakter almasına zəmin yaradır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, David Toskananın “Lontanansa hekayələri”adlı əsəri indiyə qədər heç bir linqvistik tədqiqata cəlb olunmamışdır. Bundan əlavə, Azərbaycanda ispan dilində işlənən nitq etiketləri də nəzəri və praktiki cəhətdən tədqiqat obyektı olmamışdır ki, bu da dissertasiya işinin elmi yeniliyi kimi qiymətləndirilə bilər.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti tərcümə nəzəriyyəsi üçün əhəmiyyətli olan nitq etiketləri mövzusunda əhatəli nəzəri məlumatlarla zəngin olmasıdır. Burada nitq etiketləri haqqında bir

sıra yerli və dünya dilçilərinin müxtəlif yanaşmaları, nitq etiketlərinin tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan çətinliklər və onların həlli yolları nəzəri cəhətdən tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, gələcəkdə İspaniya və Latin Amerikasını xalqlarının mədəniyyətini əks etdirən nitq etiketlərinin araşdırılmasında praktik material kimi istifadə oluna bilər. İspan dilinə məxsus müxtəlif nitq etiketləri, həmçinin David Toskananın “Lontanansa hekayələri” adlı əsərində yer alan nitq etiketləri araşdırılaraq tərcümə edilmiş, tərcümə zamanı müvafiq üsullardan istifadə olunmuş, tərcümə edilən nitq etiketlərinin hansı tematik qrupa daxil edildiyi təsnif edilmiş, nitq etiketlərinin mədəniyyətlə əlaqəsini göstərmək üçün onların mənşəyi, etimologiyası haqqında bilgi təqdim edilmişdir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. İspan mədəniyyətini əks etdirən nitq etiketlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunduğu bu dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Roman dillərinin tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası kafedrasında müzakirə edildikdən sonra aprobasiyadan keçmiş və müsbət rəy almışdır. Tədqiqat işindən əlavə, “Azərbaycan və ispan dillərində nitq etiketləri” adlı məqalə çap edilmək üçün Elmi Şuraya təqdim olunmuşdur. Məqalənin mövzusu dissertasiya işi ilə eynidir, belə ki, burada da ispan mədəniyyətinə aid nitq etiketləri David Toskananın “Lontanansa hekayələri” adlı əsəri əsasında tədqiq olunmuşdur. Bu əsər əsasında nitq etiketlərinin tədqiqi ilk dəfə işləndiyinə görə gələcəkdə əsərin tərcüməsi zamanı istifadə oluna biləcək səmərəli istinad mənbəyi hesab oluna bilər.

Tədqiqat işinin strukturu. “İspan dilində istifadə olunan nitq etiketləri və onların ispan dilində Azərbaycan dilinə tərcümə yolları (David Toskananın “Lontanansa” əsəri əsasında)” adlı dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin həcmi 65 səhifədir. Giriş hissədə mövzunun aktuallığı, problemin öyrənilmə dərəcəsi, dissertasiya

işinin məqsəd və vəzifələri, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, həmçinin işin aprobeasiyası və strukturu haqqında məlumat təqdim olunmuşdur.

Dissertasiya işinin birinci fəsilində nəzəri məlumatlar, nitq etiketi linqvistik tədqiqat pedtmeti kimi, nitq etiketlərinin müxtəlif aspektlərdən təhlili, nitq etiketləri haqqında müxtəlif dilçilərin yanaşmaları, nitq etiketlərinin həmin alimlər tərəfindən təsnifatı öz əksini tapır.

İkinci fəsildə “Lontanansa” əsəri və əsərin müəllifi haqqında ümumi məlumat verildikdən sonra əsərdə yer alan nitq etiketləri seçilmiş, onların xüsusiyyətləri, tərcüməsi zamanı qarşılaşdığımız problemlər və həmin problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə istifadə edilən üsullardan istifadə olunmuşdur. İkinci fəsildə əsərdən əyani olaraq çıxarılan nümunələr üzərində işləmişik.

Son olaraq dissetrasiya işinin ərsəyə gəlməsində istifadə olunan mənbələr- Azərbaycan, rus, ingilis və ispan dilçilərinin əsərləri, eyni zamanda, istifadə olunan elektron mənbələr də ədəbiyyat siyahısı olaraq təqdim olunur.

I FƏSİL

İSPAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ NİTQ ETİKETLƏRİ

1.1. Nitq etiketi linqvistik tədqiqat predmeti kimi

İnsanı digər canlılardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri olan dil istər şifahi, istərsə də yazılı şəkildə hər kəs tərəfindən istifadə edilməkdədir. Məhz buna görə də dillə bağlı mövzular böyük maraq doğurur. İctimai hadisə sayılan dil cəmiyyət daxilində yaşayaraq inkişaf edir və cəmiyyətdən kənar heç bir halda formalaşa bilməz. Təsadüfi deyil ki, heç bir təhsili olmayan insan öz ana dilində danışarkən düzgün və nöqsanlı danışığı instinktiv həssaslıq nəticəsində müəyyən edə bilir. Bu səbəbdən, ailələr heç bir dil təhsili almasalar da, ana dilini övladlarına ötürə bilirlər. [12, s. 40]

Əksər tədqiqatçıların da qəbul etdiyi kimi, “dil insanlar arasında təbii ünsiyyət vasitəsi olub, öz qanunları olan və yalnız bu qanunlar çərçivəsində inkişaf edən canlı varlıq, mücərrəd mənalı işarələr sistemidir.

Belə ki, insanlar öz duyğularını, düşüncələrini, fikir və mühakimələrini bir-birinə çatdırmaq üçün məhz dil adlı vasitəyə müraciət edirlər. Dilin özünəməxsus qanunlarına gəlicə, bu qaydalar dilin quruluşundan irəli gələn və dilin strukturunu təşkil edən prinsiplər məcmusudur. Onlar dillə mövcud olur, onun quruluşunun xüsusiyyətlərini ifadə edir, onun meyllərinin istiqamətini göstərir.

Həmçinin əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, canlı varlıq olan dil cəmiyyətin əsas dayağı sayılır. Dil cəmiyyəti ayaqda saxlayan, varlığını təmin edən, yaşadan, cəmiyyətdə sarsılmaz birlik yaradan önəmli bir vasitədir. Dil cəmiyyət üçün nə qədər vacibdirsə, dil üçün də cəmiyyət bir o qədər labüddür. [29, s. 25]

Nitq anlayışına gəlicə, dilin ifadə təzahürü nəticəsində meydana çıxan prosesdir. Bu səbəbdən, nitq ünsiyyət prosesi hesab edilir. Nitq dil əsasında

təşəkkül tapdığı üçün dildən asılı olur. Məsələn: Bilirik ki, dilin ən vacib üç funksiyalarından birincisi əşyalara ad qoymaqdır. Əgər bu proses olmasa, sözlər də olmaz. Sözlər olmadıqda isə cümlələrdən və cümlələr vasitəsi ilə ifadə olunan nitqdən də söhbət gedə bilməz. Digər tərəfdən söz və sözlər qrupu dilin qrammatik quruluşu əsasında birləşərək müəyyən bir fikri formalaşdırır. Yəni dilin ikinci və üçüncü funksiyasından – fikir ifadə etmək və ünsiyyət vasitəsi olmaq – istifadə olunur. Əgər belə olmasaydı, rabitəsiz və anlaşılmaz bir nitq formalaşardı. Belə bir nitq isə insanlar üçün əhəmiyyətsiz və qeyri-işləkdir.

Deməli, dil və onun lüğət tərkibi olmadan nitq formalaşa bilməz. Eyni zamanda dilin söz tərkibi genişlənib inkişaf etdikcə, ifadə tərzini baxımından, nitq də inkişaf edir, zənginləşir. Həqiqətən də, hər bir insan öz təfəkkürü, məntiqi və dünyagörüşü, eləcə də bütün bunları inikas etdirəcək söz bazası əsasında nitqini büruzə verir və onun nitqinin keyfiyyəti sadalanan göstəricilər əsasında yer tutur.

Qeyd edilən fikirlər dil üçün meyar sayıla bilməz. Çünki dilin quruluşu cümlədə əks olunur və heç bir halda ondan istifadə edənin iradə və ya fərdi keyfiyyətlərindən asılı olmaz. Nitqin quruluşu isə istifadəçinin istifadə tərzindən tam asılıdır. [29, s. 28]

Hər bir xalqın özünəməxsus danışmaq tərzini olduğundan nitq əsasən milli xarakter daşıyır. Yəni aid olduğu xalqın psixoloji, mədəni, hətta xarakter və yaşam tərzini özündə əks elətdirir. Məhz bu səbəbdən xalqlar arasında mədəniyyət baxımından fərqlər də çoxdur. Lüğət tərkibi zəngin, ifadə imkanları geniş olan bir dil mənsub olduğu xalqın nitqini də gözəlləşdirir, fərqləndirir, ön plana çəkmiş olur. Hətta istifadə tələbatının yüksəlməsinə də səbəb olur. [12, s. 46]

Dildən fərqli olaraq nitq əsasən individual olur, yəni eyni bir xalqa, eyni bir dilə aid olsa da, fərdi xüsusiyyət daşıyır. Ona görə də eyni bir dildə danışan iki insanın nitqi də fərqli olur.

Dil və nitq hər nə qədər vəhdət təşkil etsə də, hər birinin malik olduğu fərqli tərəflər mövcuddur. Belə ki, həcm baxımından dil daha genişdir, ümumxalq xüsusiyyətə malikdir. Nitq isə dilə nəzərən yığcam və fərdi xüsusiyyəti ilə diqqət çəkir. Nitq insan fikrinin, insan təfəkkürünün təzahür formasıdır və daha çox məzmunu, aydın və mənalı olması, dəqiqliyi, xüsusən də təsiri ilə diqqət çəkir. Dil ictimai hadisə olsa da, nitq ümumbəşərdir. Dil ünsiyyət vasitəsi, nitq isə ünsiyyət prosesidir. Dil individual olduğu üçün daha sabit, nitq isə fərdi xarakter daşdığından daha dəyişkəndir. Dil əsas tərəf, nitq isə asılı tərəfdir, çünki nitq dilin ifadə imkanları əsasında meydana çıxır.

Ünsiyyət sosiologiyada, fəlsəfədə, psixologiyada, pedaqogikada və dilçilikdə öyrənilən hərtərəfli bir hadisədir. İzahlı lüğətə əsasən, ünsiyyət insan və qruplar arasında əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi üzrə birgə fəaliyyət tələbatından ortaya çıxan mürəkkəb və çoxplanlı bir prosesdir. Bura kommunikasiya (informasiya mübadiləsi), interaksiya (hərəkət mübadiləsi) və sosial persepsiya (tərəfdaşı qavrama və başadüşmə) daxildir. [28, s. 33]

N.İ. Formanovskaya ünsiyyəti aşağıdakı növlərə bölür:

1. Əlaqəli və distant ünsiyyət - həmsöhbətlərin bir-birinə nisbətən vəziyyətinə görə. Əlaqəli ünsiyyət zamanı həmsöhbətlər bir-birinin yanında olur, ifadələr vəziyyətdən, mimikadan və jestlərdən, intonasiyadan asılı olur. Məsafə və zaman həmsöhbətləri ayırdığı halda distant ünsiyyət yaranır (telefon danışığı, yazışma).

2. Bilavasitə və vasitəli ünsiyyət - məlumatların ötürülməsi prosesində "vasitəçinin" olub-olmamasına görə. Bilavasitə ünsiyyətə danışığı, söhbət aiddir. Vasitəli ünsiyyət növünə isə məlumatların telefon danışığı, kitab və ya televiziya verilişi vasitəsilə ötürülməsi aid edilir.

3. Şifahi və yazılı ünsiyyət - dilin mümkün formaları baxımından. Şifahi ünsiyyət əlaqəlilik və bilavasitəlik əlamətləri ilə, yazılı ünsiyyət isə, distantlıq və vasitəçilik əlamətləri ilə əlaqədardır. Şifahi mətn/diskurs vəziyyətdən asılı

olur və jestlərlə, mimika ilə və intonasiya ilə dəstəklənir. Bu zaman söylənməmiş sözlərin mövcudluğu mümkündür.

4. Şəxsiyyətlərarası – ictimai – kütləvi - ünsiyyət iştirakçılarının sayı baxımından. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət dialoq şəklində həyata keçirilir. İctimai ünsiyyət zamanı natiq auditoriya qarşısında çıxış edir və dinləyicilər ilə göz kontaktı qura bilir (mühazirə, məruzə, xütbə). Kütləvi kommunikasiya zamanı (kütləvi kommunikasiya vasitələri jurnallar, qəzetlərdir) adresat mətn müəllifinin baxış sahəsindən kənarında olur.

5. Yaradıcı və stereotip ünsiyyət - qaydaya, hazır mətnə riayət etmə/riayət etməmə baxımından. Yaradıcı ünsiyyət zamanı diskurs təşkili üçün mövzu və dil vasitələrinin seçilməsi məhdudiyyətsiz olur. Stereotip ünsiyyət ayinlərin tətbiq edilməsi ilə bağlı sosial-kommunikativ qaydalara riayət edilməsi ilə səciyyələndirilir. Bura andiçmə, ildönümü, ayin mətnləri aiddir. Ünsiyyət zamanı nitq etiketinə riayət edilməsi də stereotip ünsiyyətə aid edilir.

6. Kooperativ və münaqişəli ünsiyyət - sosial tarazlığa riayət edərək və ya onu pozaraq, şəxsi münasibətlər və qiymətləndirmələr baxımından. Kooperativ ünsiyyət zamanı mətnlər razılıq tonunda qurulur, qiymətləndirmələr, quruluşlar və üstünlüklər ziddiyyət təşkil etmir. Münaqişəli ünsiyyət zamanı isə vəziyyətin və quruluş üstünlüklərinin qiymətləndirilməsi ziddiyyət təşkil edir. Razılığın olmadığı tonda mətnlər mövcud olur (imtina, etiraz, münaqişə).

7. Narrativ və kommunikativ nitq rejimi. Xarici dillərin izahlı lüğətinə əsasən, narrativ sözü (< lat. nārrātio - hekayə, nəql), dil., əd. - nəqli deməkdir. Narrativ mətnə personajın 3-cü şəxs adından danışması, demək olar ki həmişə keçmiş zaman, bitməmiş və bitmiş tərzlərdə fellərin olması xas olur. Kommunikativ rejimdə dialoq mövcud olmur.

8. Dialoji və monoloji ünsiyyət - danışan və dinləyən şəxsin kommunikativ rol əlamətinə görə. Dialoq ünsiyyət zamanı mətni təşkil edən replikaların növbəli şəkildə bir – birini əvəz etməsi ilə əmələ gəlir. Monoloji

nitqdə danışan şəxs bu kommunikativ rolu nisbətən uzun müddət ərzində qoruyub saxlayır.

9. Nitq və mətn ünsiyyəti. Nitq ünsiyyətini təmas, şifahilik, dialoji nitq təşkil edir. Mətn ünsiyyətinə vasitəçilik, monoloqun mövcudluğu və yazılı formanın mövcudluğu xas olur.

10. Xüsusi və rəsmi ünsiyyət - kommunikantların qarşılıqlı əlaqəsi və ünsiyyət mühiti baxımından. Rəsmi ünsiyyət ciddi qaydalarla məhdudlaşmış olur və çoxsaylı stereotip komponentləri ehtiva edir. Xüsusi ünsiyyət ciddi işgüzar vəziyyət çərçivələri ilə məhdudlaşdırılmamış qarşılıqlı münasibətlərdən ibarətdir və qeyri-rəsmi ünsiyyət anlayışı ilə əlaqələndirilir.

11. İnformativ və fatik ünsiyyət - ötürülən məzmunun xarakterinə görə. İnformativ ünsiyyətdə yeni məlumatın verilməsi funksiyası üstünlük təşkil edir. Bu, elmi, rəsmi işgüzar, ictimai- -siyasi və ya məişət məlumatları ola bilər. Fatik nitq ünsiyyətinin əsasını həmsöhbətə hər hansı bir informasiya deyil, emosiyaların ötürülməsi təşkil edir. [8, s.119]

“Etiket” anlayışının özü (frans. etiquette – yarlıq, etiket) XVI Lüdovikin adı ilə bağlıdır. O, dəvət olunmuş qonaqların davranış qaydalarını müəyyən etmiş və onları xüsusi kartlarda qeyd etdirmişdir. Daha sonra etiket cəmiyyətdə qəbul edilmiş davranış qaydalarını, habelə, nəzakət xarakterli norma və qaydalara riayət edilməsini bildirməyə başladı. Hal-hazırda etiket xalqın, onun fon biliklərinin mədəniyyətinin ayrılmaz elementinə, sivil davranış və ünsiyyətin əhəmiyyətli hissəsinə çevrilib. Etiket “ünsiyyət (verbal və qeyri-verbal) zamanı həmsöhbət olan digər şəxsə qarşı göstərilən münasibəti, onun qiymətləndirməsini, eyni zamanda, insanın özünün özünü qiymətləndirməsini, həmsöhbətinə qarşı münasibətini göstərən işarələr sistemidir”. Bu cür işarələr ünsiyyət vəziyyəti, danışanların qarşılıqlı münasibətləri, onların hər birinin sosial mənsubiyyəti və bir çox digər məsələlər haqqında məlumatı çatdırır. [29, s. 4-5]

Emil Benvenist nitq etiketi vahidlərinə xüsusi yer ayırırdı. O, nitq etiketlərini mürəkkəb semiotik sistemləri təşkil edən simvolik ayinlər kimi qəbul edirdi. [31, s. 78-79] Belə ki, “yapon ədəb qaydaları ruhunda tərbiyə almış şəxs müraciət edərkən ifadələri elə qurur ki, onu dinləyən insan buna reaksiya verməkdə çətinlik çəkməsin, çünki yapon nitq mədəniyyətində ünsiyyət mənəvi birləşməni bildirir və ünsiyyət zamanı danışan və dinləyən şəxs nitq vəziyyətini dərk edir, ünsiyyət ahənginə və mənəvi balansə nail olmağa çalışırlar. Müxtəlif mədəniyyətlərin mövcud olduğu ölkələrdə insanlar ünsiyyət prosesində öz fikirlərini nəzakətli şəkildə ifadə etmək üçün əsasən nitq mədəniyyətinin müxtəlif normalarına müraciət edirlər və burada gündəlik ünsiyyət zamanı yapon ədəb qaydaları artıq özünü göstərmir”. [7, s. 8] Beləliklə, nitq etiketinin işarə xarakteri onun milli-mədəni spesifikasi ilə şərtləndirilir. Rus dilçiliyində bu cür qəlibləşmiş ifadələrə nitq etiketi düsturları (NED) deyilir. “Nitq etiketi” termini ilk dəfə V. Q. Kostomarov tərəfindən tətbiq edilib. [14, s. 74] Nitq etiketi "cəmiyyət tərəfindən həmsöhbətlər arasında ünsiyyətin qurulması, ünsiyyətin seçilmiş tonda, onların bir-birinə nisbətdə sosial rollarına və rol vəzifələrinə, rəsmi və qeyri-rəsmi atmosferdə qarşılıqlı münasibətlərinə uyğun olaraq, aparılması üçün təyin olunan sabit ünsiyyət düsturları sistemi" kimi tərif edilir. [22, s. 413–414]

Geniş mənada semiotik və sosial etiket anlayışı ilə əlaqədar olan nitq etiketi bu və ya digər müraciət formasının (məsələn, “sən” və ya “siz”), müraciət olunan şəxsə ad və ya başqa tərzdə müraciət edilməsinin, kənd və ya şəhər mühitində, yaşlı və ya gənc nəsil arasında ünsiyyət formasının və s. seçilməsi zamanı tənzimləyici rol oynayır. Dar mənada nitq etiketi müraciət və diqqət cəlb etmə, tanışlıq, salamlama, üzr istəmə, təşəkkür bildirmə, təbrik, arzu bildirmə, xahiş, dəvət, tövsiyə, təklif, razılıq, imtina, təsdiq, kompliment, şəfqət, başsağlığı və s. vəziyyətlərində xoşniyyətli, nəzakətli davranışın funksional-semantik vahidlər sahəsini təşkil edir. [22,s.413–414] L.A.Vvedenskaya və L.Q.Pavlova nitq etiketi dedikdə, “cəmiyyət tərəfindən tərtib edilmiş nitq davranışı

qaydalarını, sabit nitq düsturları sistemini” nəzərdə tuturlar. [13, s. 20] A. İ. Trofimenkonun fikrincə, nitq etiketi cəmiyyət üçün əhəmiyyətli sosial münasibətləri əks etdirən və ənənələrə dayanaraq fəaliyyət göstərən ünsiyyət zamanı insanlar arasında yaranan mədəni münasibətlərin sözlü (verbal) ifadə formaları, cəmiyyətdə ənənə halını almış insan davranış qaydalarının bir hissəsidir. Etiket formalarının istifadəsi həmçinin söhbətdə iştirak edən şəxslərin cinsiyyəti, yaşı, qohumluq və tanışlıq dərəcəsi ilə şərtləndirilir. Situasiya ünsiyyət zamanı tamamlayıcı və dəqiqləşdirici rol oynayır. [26, s. 3-4]

Bu fikri V.Y. Qoldin davam etdirir. O, vurğulayır ki, etiket yaranmış dəyərlər sisteminə tabedir, onu əks etdirir və möhkəmləndirir. Onun fikrincə, müəyyən etiketi qəbul etmək, onun qaydalarına riayət etmək mövcud dəyərlər sistemini qəbul etmək, bununla da, özünü həmin cəmiyyətin bir üzvü olaraq qəbul etmək deməkdir. [16, s. 89]

Etiket mənəvi normalardan fərqlənir. V.İ. Karasik çox dəqiqliklə qeyd edir: “mənəvi normalara riayət edərək etiketi pozmaq olar (söhbətdə iştirak edənlərin hər ikisi hərbi qulluqçudursa, hərbi salamlamaya cavab olaraq əl yelləmək), etiketə riayət edərək mənəviyyat normalalarını pozmaq olar (ürəkdən salamlaşan insana soyuq şəkildə baş yelləmək) və eyni zamanda, həm mənəvi normaları, həm də etiket normalalarını pozaraq tanış insanın salamını almamaq olar”. [18, s. 92]

N.İ. Formanovskaya belə bir nəticəyə gəlir ki, nitq etiketi birincisi, “həmsöhbətlər arasında əlaqənin qurulması, ünsiyyətin, nitq davranış qaydalarına uyğun olaraq arzuolunan tonda qorunub saxlanması üçün cəmiyyət tərəfindən qəbul və təyin edilən milli-spesifik verbal vahidlər mikrosistemi”, ikincisi, “cəmiyyətin formalaşdırdığı üzvlər üçün mütləq xarakter daşıyan, cəmiyyət üzvləri üçün və nitq düsturlarında milli spesifik olan, sabit şəkildə möhürlənmiş, milli əhəmiyyətə malik, lakin, eyni zamanda, tarixən dəyişə bilən nitq davranış qaydalarıdır”. Beləliklə, nitq etiketi formaları danışan şəxs tərəfindən nitq yaradıcılığı zamanı yaradılmır, lakin

onun tərəfindən hazır şablon kimi təkrar edilir. Buna görə dilçilik ədəbiyyatında nitq etiketi formalarına həmçinin “situativ ifadələr”, “şablon sözlər” və s. deyilir. [8, s. 3]

Yuxarıda qeyd olunanlardan çıxış edərək biz “nitq etiketi” dedikdə, sosial cəhətdən şərtləndirilmiş və tarixən dəyişə bilən dil altsisteminin nəzərdə tutulmasını daha məqsədəuyğun hesab edirik və bunu aşağıdakı kimi qruplaşdırırıq:

a. Situasiyaya müvafiq olaraq istifadə olunan sözlər toplusu;

b. Nitq etiketlərinin istifadəsində hər bir xalqın mədəniyyətinə uyğun olaraq nitq davranışını tənzimləyən qaydalar toplusu. [28, s. 99]

Müasir dilçiliyə dilin insanla, onun düşüncəsi, təfəkkürü və praktik fəaliyyəti ilə bağlı olaraq öyrənilməsi xasdır. Bununla bağlı olaraq, dilin tədqiqinin milli-mədəni aspektinə, bu və ya digər dilçilik mədəniyyəti üçün tipik olan hadisələri əks etdirən dil və nitq vahidlərinin tədqiqinə elmi maraq artır. Dilçilikdə antroposentrik yanaşmanın inkişafı ünsiyyət sisteminin, dil mentallığının, ünsiyyət stereotiplərinin və davranışın dərk edilməsi üçün yeni mənbə kimi çıxış etmiş, habelə, psixolinqvistika, sosial dilçilik, etnolinqvistika, linqvokulturologiya, linqvoölkəşünaslıq kimi yeni fənlərarası elmi istiqamətlərin yaranmasına və inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya yalnız sosial amillərlə deyil, həmçinin, kommunikantların mədəniyyətlərinin stereotip-davranış şərtləri ilə müəyyən olunur. Məsələn, dilin qavranılmasına paralel olaraq, mədəniyyət haqqında biliklər əldə olunur və digər dil daşıyıcılarının mentallığının başa düşülməsi qabiliyyəti formalaşır. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya milli ənənələrdə və onların qavranılmasında mövcud olan davranış stereotiplərinin başa düşülməsini tələb edir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın həyata keçirilməsi üçün əsas vasitələr kimi psixolinqvistikada verbal və qeyri-verbal ünsiyyət qəbul edilir. [12, s.114-115]

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin, xüsusilə də, nitq ünsiyyətinin xüsusiyyətlərinin tədqiqi artıq uzun müddətdir ki, dilçi və psixoloqların tədqiqat mövzusu. Nitq ünsiyyətində ünsiyyətin bütün psixoloji, linqvistik və linqvokulturoloji qanunauyğunluqları özünü tədqiqatçı üçün daha xarakterik və bariz şəkildə büruzə verir, buna görə onun öyrənilməsinə böyük maraq göstərilir. Dilin linqvokulturoloji aspektdə tədqiq edilməsi "dil və mədəniyyət" problemi ilə bilavasitə əlaqədardır. Bu, "xüsusi dilə baxış aspekti onun quruluşu çərçivələrindən kənarında dilin ümumilikdə müəyyən mədəniyyəti ötürən sistem, dünyanın qavranılmasının kodlaşdırıldığı sistem kimi başa düşülməsi ilə əlaqədardır". [19, s. 63] Hər bir xalqın dünyagörüşünün və dünyanı dərk etməsinin əsasında özünəməxsus əşyavi mənalara, sosial stereotiplər, koqnitiv sxemlər sistemi durur. Məhz təfəkkürün və ya dünyanı qavrama tərzinin müəyyən sistemliliyi bu və ya digər cəmiyyət nümayəndələrinin davranışına təsir göstərir və onun tərəfindən müəyyən edilir. [27, s. 160] Son zamanlar milli nitq etiketinin aktiv dəyişməsi prosesi müşahidə olunduğu üçün hal-hazırda nitq etiketi vahidlərinin tədqiqi sosial dilçilik aspektində xüsusilə aktualdır. Bu səbəbdəndir ki, dilşünaslıqda ünsiyyət problemlərinə marağın artması müşahidə olunur. Bu, xüsusilə sosial dilçiliyə aiddir. Sosial dilçiliyin məqsədi sosial vahidin dildə özünü necə büruzə verdiyinin, başqa sözlə desək, dil faktlarının konkret sosial-relevant verbal kommunikasiya şəraitində necə fəaliyyət göstərdiyinin müşahidə edilməsi və öyrənilməsindən ibarətdir. Bununla bağlı olaraq həm ayrıca fərdin, həm də hər hansı ümumi xüsusiyyətin birləşdirdiyi bütöv dil qrupunun nitq məhsuluna xüsusi diqqət göstərilir. Bu, danışanları səciyyələndirən biososial əlamət, yaxud onların fəaliyyət, maraq dairəsi ola bilər. Adətən dilçilik ədəbiyyatında nitq etiketi düsturlarının istifadə edilməsi ilə bağlı məsələyə ədəbiyyat əsərlərindən götürülən materiallar üzərində baxılır. Bu da tədqiq olunan dövrün dili haqqında təsəvvür formalaşdırmağa imkan verir, lakin müxtəlif sosial qrupların nitqində nitq etiketi düsturlarının işlənməsi ilə bağlı ümumi mənzərəni vermir. Bizi isə dil şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinin (fərdin sosial xüsusiyyətləri) və ünsiyyət baş

tutduğu situasiyanın (nitq etiketi düsturları üzrə tematik ifadələr) danışanın nitqinə, nitq etiketi düsturlarının istifadə tezliyinə və dəyişmə dərəcəsinə necə təsir göstərdiyi maraqlandırır. [12, s. 68]

Müasir kommunikativ dilçiliyin xarakterik xüsusiyyəti ünsiyyət prosesində dil vahidlərinin mənasına və işlənməsinə olan maraqdır. Dilin tədqiqi ilə məşğul olan akademik elm sahələri getdikcə daha çox real ünsiyyət proseslərinə müraciət edir. Elm adamlarının nəzərində ən başlıcası dildən istifadə edənlərdir, o kəslər ki, dil məhz onlar üçün mövcuddur. Y.N.Karaulovun fikrincə, “dil şəxsiyyəti” anlayışı dilin öyrənilməsi prosesində bütün aspektlərə nüfuz edən və bütün sərhədləri aşan məhz həmin məhfumdur, çünki insanı onun dilindən kənarında öyrənmək mümkün deyil. O hesab edir ki, dili onun hüdudlarından kənara çıxmadan və onun daşıyıcısına, istifadəçisinə yəni, konkret bir “dil şəxsiyyətinə” müraciət etmədən dili özbaşına öyrənmək, dərk etmək mümkün deyil. [17, s. 3]

Müasir tədqiqatlar dil vahidlərinin semantikasını öyrənməyə yönəlib və ünsiyyət nəzəriyyəsinə maraq göstərir. Tədqiqatlar yalnız dil və nitq üzərində aparılmır, eyni zamanda insanın dil davranışı, dil şəxsiyyəti və onun formalaşması problemləri öyrənilir. Milli-mədəni amillər nəzərə alınmaqla müəyyən kommunikativ vəziyyətlərdə istifadə olunan dil vasitələrinin kompleks öyrənilməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Bəlkə də belə diqqəti onunla izah etmək olar ki, bəzi tədqiqatçıların fikrincə, dillə reallıq, “dil dünyası” ilə “bizi əhatə edən dünya” arasında dərin və davamlı qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. [11, s. 32]

Nitq etiketinin tədqiqi dildə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin göstəricilərindən biri olduğundan linqvistik tədqiqatlar üçün böyük maraq kəsb edir. Nitq etiketi mədəniyyətin mühüm elementlərindən biridir, cəmiyyətdə insanın ümumi etiket davranışı sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Nitq etiketlərinin qavranılması ilə bağlı məsələlər E.I. Belyaeva, V.E. Qoldin, M.A. Yeqorova, S.V. Neverov, İ.A. Sternin, İ. Farmanovskaya, L.V. Tsurikova tərəfindən fəal şəkildə tədqiq edilir.

Nitq etiketi dedikdə biz “cəmiyyətin həmsöhbətlərin nitq əlaqəsini qurmaq, ünsiyyətin seçilmiş tonallıqda bir-birinə nisbətən sosial rollarına və rol

mövqelərinə, rəsmi və qeyri-rəsmi şəraitdə qarşılıqlı münasibətlərə uyğun olaraq saxlanması üçün nəzərdə tutulan davamlı ünsiyyət sistemini” başa düşürük. Dil vahidlərinin funksional sistemi kimi nitq etiketinin əsasını həm ünsiyyət (kommunikativ) funksiyası, həm də fikirləri ifadə etmək funksiyası təşkil edir. N.İ. Formanovskaya dilin kommunikativ funksiyasına əsaslanaraq nitq etiketinin xüsusi funksiyalarını, yəni: hədəfləmə funksiyasını müəyyən edir. Eyni zamanda N.İ. Formanovskaya qeyd edir ki, nitq etiketinin funksiyalarını nəzərdən keçirərkən nitq etiketinin ünsiyyətdə hansı yer tutduğunu, onun ünsiyyətində hansı rolu oynadığını və ünsiyyətdə olan şəxslərin nitq etiketlərini ümumi ünsiyyət kontekstinə necə daxil edildiyini başa düşmək olar. Dilin bütün sistemi zaman keçdikcə inkişaf edir və dəyişir. Nələrsə itirilir, əksinə daimi dil təkamülü prosesində nələrsə əldə edilir. Dil istifadəçilərindən dilin zənginliyinə yönəlmək bacarığı tələb olunur, belə ki, düşüncələri və duyğuları dəqiq ifadə etmək üçün mənə çalarlarından düzgü istifadə etmək lazımdır. [29, s. 136]

Müasir rus nitq etiketinə dair çoxsaylı əsərlərin müəllifi N.İ. Formanovskaya tərəfindən müxtəlif vəziyyətlərdə istifadə olunan nitq etiketləri müəyyən edilmişdir. İki şəxs arasındakı qarşılıqlı əlaqə prosesində ünsiyyətin şablon formaları həmsöhbətə təsir etmək məqsədi daşıyır. Belə ki, danışan şəxs müraciət etdiyi adama xeyirxah münasibət göstərdiyini, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşdığını nümayiş etdirmək niyyətində olur və bununla da, şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin yaranmasına şərait yaradır. Ünsiyyətinin sabit xarakter almış bu formalarına nitq etiketləri deyilir - bunlar “situasiyaya görə müəyyən edilmiş, kommunikativ yönümlü, tematik toplanmış vahidlərdir və ünsiyyətin sabitləşmiş formaları dialoq daxilində bir-biri ilə əlaqədədir və eyni zamanda, bir-birindən asılıdırlar”. Belə olan halda, həmsöhbətlər ünsiyyətin həyata keçdiyi situasiyadan asılı olaraq, nəzakətli ünsiyyəti qaydalarını, başqa sözlə, nitq etiketi qaydalarını nəzərə alaraq, öz kommunikativ niyyətlərini ifadə etməyin adekvat formasını seçirlər. [24, s. 80]

Nitq etiketlərinin sosial informasiya daşdığı hesab edilir, çünki onlar insanın sosial-tarixi təcrübəsinin özünəməxsus simvollarıdır. Bundan əlavə, nitq

etiketlərinin linqvistik tətbiqi əksər hallarda kommunikanın sosial rollarını və statuslarını müəyyən etməyə imkan verir. Bununla əlaqədar olaraq, nitq etiketlərinin təhlilində R.Yakobsonun ünsiyyət modelini tətbiq etmək olar. Bu model müraciət edən, müraciət olunan, ünsiyyət forması, kod, mühit (ünsiyyətin baş verdiyi vəziyyət) kimi parametrləri vurğulayır. “Dil istifadəçiləri”nin elmi dilçiliyə daxil edilməsi bu məsələyə diqqəti cəlb etdi və bu da öz növbəsində, müraciət edən və müraciət olunanın ünsiyyət zamanı istifadə etdikləri dil işarələrinin işlənməsini, ünsiyyət prosesindəki qarşılıqlı əlaqəni və müxtəlif ünsiyyət formalarını öyrənən linqvistik praqmatika elmi tərəfindən təhlil edilən ünsiyyətdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. [22, s. 389-390] Praqmatikanın işarə sistemi kimi çoxdan öyrənilən bilik sahəsi olmasına baxmayaraq, dil hadisələrinə praqmatik yanaşma yalnız 60-cı illərdən meydana çıxmağa başlamışdır. Hal-hazırda tədqiqatın ilkin əsaslarına və perspektivlərinə yenidən baxılır.

Belə bir fikir mövcuddur ki, istənilən ünsiyyət forması dialoq xarakterlidir və monoloqun olması qeyri-mümkündür. M.Lyaxteenmyakinin fikrincə, dialoqizm dilin sosial mahiyyətini vurğulayır. Fərdin dili, onun fikrincə, həm sosial, həm də fərdir. Zənnincə, dilin mənimsənilməsi fərdin situasiya bağlılığı və perspektivi ilə səciyyələnən fəal yaradıcılıq prosesidir və bu prosesdə reallığın sosial interpretasiyası danışan tərəfindən başqalarının sözləri ilə həyata keçir və o, (danışan şəxs) dialoqda özünəməxsus nöqteyi-nəzərindən çıxış edir. Dialoq istənilən ünsiyyət formasının əsasını təşkil edir və müraciət olunanın verbal və ya qeyri-verbal davranışını ehtiva edir. İnsan hətta öz daxili dünyası ilə söhbət etdiyi hallarda belə onun həmsöhbəti olur. Bu həmsöhbət düşünən insanın özüdür, daha dəqiq desək, o anda müəyyən bir ünsiyyət və fəaliyyət vəziyyətində ən uyğun olan obraz özüdür. [12, s. 157]

İstər dil, istərsə də nitqdən istifadə zamanı dilin və nitqin tələblərini qorumaq əsas şərtidir. Çünki gözəl dil və gözəl nitq aid olduğu xalqın sosial-mədəni həyatının, yaşam tərzinin güzgüsüdür.

Qeyd etdiyimiz kimi, hər bir xalqın mədəniyyət göstəricilərindən biri də nitq mədəniyyətidir. Hər bir insan öz nitqi vasitəsi ilə daxili aləmini açıqlayır, şəxsi keyfiyyətlərini sərgiləmiş olur. Dilçilik elmində də “etiket” termininin seçilməsi təsadüfi deyil. “Etiket” sözünün kökü “etika” sözünə bağlıdır. Latın mənşəli söz olan “etika” əxlaq, mədəniyyət, mənəviyyat haqqında fəlsəfəni bildirir. Digər mənası isə hər hansı isə cəmiyyətə xas olan əxlaq qaydaları deməkdir. Fransız sözü olan “etiket” sözünün də iki mənası var:

a) yarlıq, etiket, yazı;

b) mərasim

Yəni sadə dillə ifadə etsək, etiket hər hansı xalqın, millətin danışmaq dili baxımından mədəniyyət göstəricisini əks etdirir. Bu qaydalar vasitəsi ilə cəmiyyətdə insanların bir-birinə qarşı olan münasibətləri tənzimlənir, nəzakətli danışmaq, əxlaq normaları çərçivəsində davranış meydana çıxır. [3, s. 43]

Bu barədə Azərbaycanın dəyərli dühası, yazıçısı, mütəfəkkir şəxsiyyəti N. Tusinin nəsihətlərini təkrarlamaq kifayətdir ki, nitqin insan haqqında, mənsub olduğu xalq haqqında fikir formalaşdırmaq üçün nə dərəcədə rol oynadığını təsəvvür edək:

“...Səndən böyük insanlar ilə danışan zaman kinayə işlətmə... kobud-nalayıq sözlər ilə nitqini korlama, dilini vulqar sözlərə (söyüşə) öyrətmə. əgər nalayıq ifadə işlətmək üçün zərurət yaranıbsa, onu obrazlı şəkildə bəyan et. Nitqini şux və zərif ifadələr ilə zənginləşdir. Hər məclisin səviyyəsinə münasib bir tərzdə danış...” [1, s. 101]

Buna görə də hər bir dilin özünə məxsus, gündəlik həyatda istifadə olunan standart və bir növ şablon forma almış nitq etiketləri mövcuddur. Qrammatik baxımından nitq etiketləri iki formada təsnif edilir:

1) Yazı etiketləri;

2) Şifahi nitq etiketləri.

Yazı etiketləri əsasən rəsmi-işgüzar sənədlərə aid olub qısa və konkret məna bildirən, uzunçuluğa yol verməyən, daha çox müəssisə və idarələrdə istifadə edilən bir formadır. Məs.: tərcməyi-hal, ərizə, akt, protokol, arayış və s.

Şifahi nitq etiketləri isə ünsiyyət zamanı istifadə olunan, insanlar arasında münasibəti tənzimləyən, yanaşma tərzini müəyyən edən bir formadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, etiketlər daha çox situasiyadan asılıdır. Belə ki, görüş, qarşılaşma, ayrılma və s. zamanlarda fərqli etiketlərdən istifadə olunur. Bu baxımdan nitq etiketləri müxtəlif qruplarda birləşirlər. [4, s. 367]

Adil Babayev nitq etiketlərini nitq-müraciət etiketlərinə və ünsiyyət etiketlərinə bölür. Onun fikrincə, hər bir xalqın mədəniyyət göstəricisi hesab olunan müraciət etiketləri cəmiyyət üzvləri arasındakı ünsiyyətdən asılıdır və ünsiyyət də məhz müraciətdən başlayır. Müraciət edənlə müraciət olunan arasındakı münasibət müraciət etiketlərini təyin edir. Münasibətlərin müxtəlifliyi müraciətlərin müxtəlifliyinə səbəb olur. A.Babayev “müəllim” və “bəy” sözlərini hamıya müraciət üçün məqbul hesab etmir. “Müəllim” müraciət forması peşə baxımından müəllim olanlara, nüfuz və hörmət sahiblərinə şamil oluna bilər. Hər adam da “bəy” ola bilmədiyinə görə, bu müraciət etiketi də hamı üçün məqbul sayıla bilməz.

1. Rəsmi dairələrdə müraciət zamanı “cənab” sözündən istifadə oluna bilər (cənab rektor, cənab nazir və s.).

2. İclas və yığıncaqlarda “əziz”, “hörmətli” sözlərindən istifadə edilə bilər (hörmətli iclas iştirakçıları, hörmətli director, əziz müəllimlər və s.).

3. Küçədə, ictimai nəqliyyatda insanlar bir-birilərinə “qardaşım”, “bacım” deyə müraciət edə bilərlər. Gənclərin isə yaşlılara “dayı”, “əmi”, “xala”, “bibi” deməsi məqsəduyğundur. [2, s. 549]

Aristotel nitqi insanı digər canlılardan fərqləndirən əsas əlamət hesab edirdi. Hər kəs gözəl nitqə sahib ola bilməz. Hətta dilin bütün incəliklərinə yiyələnmiş iki şəxsin nitqi belə bir-birindən fərqlənir. Yalnız xüsusi istedadla malik olan insanlar natiqlik qabiliyyətinə yiyələnmə bilirlər. Dinləyicini cəlb etmək üçün zəruri olan əsas xüsusiyyətlər bunlardır:

1. Ana dilinə mükəmməl yiyələnmək;
2. Müraciət etdiyi auditoriyanı nəzərə almaq;

3. Dilin fonetik imkanlarından faydalanmaq;
4. Müvafiq sözlər istifadə etməklə fikrini çatdırmaq;
5. Sadə və ya mürəkkəb cümlə quruluşlarından məharətlə istifadə etmək;
6. Nitqini özünə sual-cavab şəklində qurmaq;
7. Danışdığı mövzunu məlumdan namələmə doğru açmaq;
8. Jest və mimikalardan məharətlə istifadə etmək;
9. Dinləyiciyə çatdırdığı məlumatı həddindən artıq faktlar və rəqəmlərlə yükləməmək.

Nitqin bəlağətli və gözəl olması vacib amillərdən biridir. Gözəl nitqin dinləyicidə təsir qüvvəsi böyük olur. M.T.Sisseron qeyd edirdi ki, “əsl natiq odur ki, adi işlər haqqında çətin olmayan, böyük səviyyəli işlər haqqında ehtişamla, orta dərəcəyə malik işlər barəsində isə yuxarıda qeyd olunanlar arasında orta mövqeyə malik tərzdə danışmağı bacarsın”. [6, s. 328]

Natıqlıq üslubunun özünü büruzə verdiyi nitq fəaliyyətlərinə konfranslarda çıxış, iclaslarda məruzə, dərslərdə mühazirə, rəsmi və qeyri-rəsmi yığıncaqlarda suallara cavab vermə və s. daxildir.

Natiq çıxış edərkən müəyyən müraciət etiketlərindən istifadə edir. Azərbaycan dilinin ədəbi müraciət danışığı etiketlərinə toxunmaq məqsədəmüvafiq hesab oluna bilər. [2, s. 551]

1. Salamlaşmaq etiketləri – səhər çağı – *sabahınız xeyir*, günorta vaxtı – *günortanız xeyir*, axşam vaxtı – *axşamınız xeyir*, günün istənilən saatında *salam*, *salaməleyküm*, *hər vaxtınız xeyir* işlədilir. Cavab olaraq isə *aqibətiniz xeyir* deyilir.

2. Sağollaşma etiketləri – *sağ olun*, *salamat qalın*, *xudahafiz*, *xoş gəldiniz*, gecə vaxtı sağollaşanda isə *gecəniz xeyrə qalsın* işlədilir.

3. Təşəkkür etiketləri – *sağ olun*, *çox sağ olun*, *təşəkkür edirəm*, *təşəkkürlər*.

4. Qarşılama zamanı istifadə olunan nitq etiketləri – *xoş gəlməmişsiniz*, *xoş gəlib səfa gətirmişsiniz*, *xoş gördük*, *gəlişinizə çox şadam*, *həmişə siz gələsiniz*, *nə xoş təsadüf*, *gələnləriniz var olsun*.

5. Kimisə həvəsləndirmək, rəğbətini bildirmək üçün istifadə olunan etikətlər – *əhsən, afərin hamınıza, əla iş gördünüz, sizə qibtə edirəm, əl qabiliyyətinizə heyranam.*

6. Hər hansı iş müqabilində təşəkkür etmək, razılıq bildirmək üçün istifadə olunan etikətlər – *sizə zəhmət verdim, hər şeyə görə minnətdaram, zəhmət çəkdiyinizə, sizə borcluyam, Tanrı yar və yardımçınız olsun, Allah köməyiniz olsun, Allah sizi saxlasın, Allah sizdən razı olsun, Allah sizi qada-bəladan uzaq tutsun, Allah ürəyinizə görə versin, Allah sizi bizə çox görməsin, Allah sizi hişf etsin.*

7. Məmnunluğu ifadə etmək üçün istifadə olunan nitq etikətləri – *Çox şadam. Dediğinizlə razıyam. Etirazım yoxdur. Fikrinizə şərikəm. Bəyənirəm. Xoşum gəlir. Məmnuniyyətlə edərəm. Sizinlə əməkdaşlıq etmək mənim üçün şərəfdir. Tanrı sizə yar olsun. Tanrı yardımçınız olsun. Allah sizdən razı olsun. Allah köməyiniz olsun. Baş üstə. Gözüm üstə və s.*

8. Yardım etmək üçün istifadə olunan nitq etikətləri – *Hər zaman qulluğunuzda hazırım. İcazə verin kömək əlimi uzadım. Sizə necə kömək edə bilərəm? Köməyə ehtiyacınız olanda xəbər edin. Əziyyət çəkməyin, özüm edərəm.*

9. İş gördürmək üçün üzrxahlıq bildirən nitq etikətləri – *Əvvəlcədən təşəkkürümü bildirirəm. Üzrlü hesab edin, sizə əziyyət verirəm. İnciməyin, sizə zəhmət verirəm. Lütfən tez bir zamanda edin. Vaxtınız varsa, bunu edin. İmkanınız olsa, tapşırığı yerinə yetirin. Mümkünsə, vaxtında yerinə yetirin. Zəhmət olmasa, cəld tərpənin və s.*

10. Məsləhət verərkən istifadə olunan nitq etikətləri – *Dediklərimi etsəniz, xeyrinizə olacaq. Təvsiyələrimi nəzərə alsanız, sizə başucalığı gətirəcək. Bunu vaxtında etsəniz, hər şey yaxşı olacaq. Narahat olmayın, buna əməl etsəniz, hər şey əla olacaq və s.*

11. Təvsiyə, təklif və məsləhəti qəbul edərkən istifadə olunan nitq etikətləri – *Təklifinizi böyük məmnuniyyətlə qəbul edirəm. Faydalı təvsiyələrinizi daim xatirimdə saxlayacağam. Dediklərinizi qulağımda sırğa edəcəyəm. Təklifinizlə*

raziyam. Məsləhətiniz üçün təşəkkür edirəm. Dediklərinizin hamısı mənim xeyrimədir.

12. Zəng etdikdə və ya telefonla danışdıqda istifadə olunan nitq etiketləri – *Eşidirəm. Buyurun, danışın. Üzr istəyirəm, vaxtınızı aldım. Bağışlayın, səhv nömrə yığmışam. Alo, salam (sabahınız xeyir və ya axşamınız xeyir). Üzr istəyirəm, mən kiminlə danışırım. Xahiş edirəm, bir az uca səslə danışın. Bağışlayın, zəng edən kimdir? Sizi narahat edən Leyladır. Eşidirəm sizi, buyurun, danışın. Bir qədər gözləyin, çağırırım. Bir neçə dəqiqəyə dəstəyi qaldıracaq. Kimdir soruşan? Mütləq çatdıraram. Buyurun, xoşdur və s.*

13. Kiminsə vəziyyətinin, hal-əhvalının necə olduğunu soruşmaq üçün istifadə olunan nitq etiketləri – *Necəsiniz? Özünü necə hiss edirsiniz? Əhvalınız yaxşıdır mı? Güzəranınız necədir? Oğlunuz necədir? Qızınız necədir? Evdəkilər yaxşıdır mı? Dolanışığınız necədir? Özünü gələ bilmisinizmi? Özünü gümrəh hiss edirsinizmi? və s.*

14. Kiminsə fikri ilə, dediyi sözlə razı olmadıqda istifadə olunan nitq etiketləri – *Dediyinizin tam əleyhinəyəm. Qəti razı deyiləm. Tamamilə narazıyam. Etirazımı bildirmək istəyirəm. Rəyiniz ürəyimcə deyil. Dediklərinizi bəyənmirəm. Sözləriniz xoşuma gəlmir. Fərqli düşünürəm. Başqa cür fikirləşirəm. Dediyinizə şərik deyiləm. Narazılığımı bildirirəm. Etiraz edirəm və s.*

15. Xeyir-dua verdikdə, xoş arzu və təbrikləri bildirdikdə istifadə olunan nitq etiketləri – *Allah köməyin olsun. Tanrı yar və yardımçın olsun. Hər şey ürəyinizcə olsun. Uzun ömür sürəsiniz. Canınız sağlam olsun. Toy gününüz mübarək! Ad gününüzü təbrik edirəm! Bayramınız mübarək olsun! Həmişə xeyir işlər qismət olsun! Xeyirli, uğurlu olsun! Xoşbəxt olun! Bəxtəvər olun! Yolunuz açıq olsun! Hər şey könlünüzə olsun! Əlin-qolun ağrıməsın. Ruzili-bərəkətli olsun. Başınız uca olsun. Ananın südü sənə halal olsun və s.*

16. Sözü başlayarkən istifadə olunan nitq etiketləri – *Söz verdiyiniz üçün təşəkkürümü bildirirəm. İcazənizlə fikrimi bildirim. Mənə diqqətlə qulaq asdığınızı üçün çox sağ olun və s.*

17. Masa arxasında əyləşərkən istifadə olunan nitq etiketləri – *Süfrəniz ruzili-bərəkətli olsun. Allah bol eləsin. Süfrəniz daim açıq olsun. Nuş olsun. Buyurun, nuş edin. Bismillah. Çox sağ olun və s.*

18. Təsəlli vermək üçün istifadə olunan nitq etiketləri – *Möhkəm dayanın. Darıxmayın, pis günün ömrü az olar. Hirslənməyin. Əsəblərinizi qoruyun. Özünüzü ələ alın. Səbrli olun. Bir az səbr edin. Qismətdən artıq yemək olmaz. Demək, qismət belə imiş. Özünüzə toxtaqlıq verin. Bir qədər dözümlü olun. Səbrli davranmaqda fayda var və s.*

19. Kiməsə nəvaziş göstərmək, əzizləmək üçün istifadə olunan nitq etiketləri – *başına dönüm, qurbanın olum, qadan alım, ağrın alın, canım, gözüm, quzum, çiçəyim, balım və s.*

20. Kimisə danlamaq, məzəmmət etmək üçün istifadə olunan nitq etiketləri – *Sizdən bunu gözləməzdim. İnamımı sarsıtdınız. Bir qədər məsuliyyətli davranın. Bu hərəkəti sizə yaraşdırmadım. Hərəkətinizə diqqət edin. Adınıza layiq hərəkət etmədiniz və s. [2, 551]*

1.2. Nitq etiketlərinin müxtəlif aspektlərdən tədqiqi

Sosiolinqvistik aspekt. Sosiolinqvistika dil və cəmiyyət arasında qarşılıqlı münasibətləri əks etdirən məsələləri hərtərəfli öyrənən bir elm sahəsi kimi başa düşülür. Bu, dilçiliyin nisbətən gənc qoludur; onun konseptual aparatı hələ təşəkkül mərhələsindədir. İspan dilinin istənilən səviyyəsinin linqvistik cəhətdən araşdırılması ispan dili ərazidə linqvistik xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Bu zərurətin yaranmasına səbəb ispan dilinin yalnız ispan cəmiyyətinə və mədəniyyətinə deyil, müxtəlif ölkələrin cəmiyyət və mədəniyyətinə xidmət etməsidir. Hətta müasir sosiolinqvistikada belə dil situasiyalar üçün istifadə olunan “Dilin milli versiyası” anlayışı yaradılmışdır. [30, s. 60]

Dünya dilçiliyində Latin Amerikasında ispan dilinin statusu ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Müxtəlif Latin Amerika mətnlərində (istər şifahi, istər yazılı formada) dil vasitələrinin müasir tətbiqinə dair konkret müşahidələr G.V.Stepanovun fikrinə əsaslanmağa imkan verir. Onun fikrincə Amerika-İspan dili ilə İspaniyanın ispan dili arasındakı fərqlər ispan dilinin əsas struktur xüsusiyyətlərinə təsir etməmişdir, çünki, hər bir milli icma öz daxilində milli koloritlərlə zəngin nitq formalarını yaratmışdır. Dilin bu forması “dilin milli versiyası” hesab edilə bilər. Beləliklə, hal-hazırda ispan dili bir sıra milli variantlar şəklində fəaliyyət göstərirə də Latin Amerikasının milli variantları tarixi “istinad nöqtəsi” olan Pireney milli variantı ilə bərabər səviyyədə müqayisə edilir. [25, s. 128] Nitq etiketi vahidlərinin təhlilinə sosial linqvistikanın bir sıra anlayışlarının cəlb olunması zəruridir, çünki sosial amillər dilin inkişafında mühüm rol oynayır və dilin mikrosistemində xüsusi yer tutur . Müxtəlif sosial sistemlərə malik müxtəlif ölkələrin xalqlarına xidmət edən ispan dili üçün nitq etiketi vahidlərinin sosiolinqvistik aspektdə təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İspan dilində nitq etiketlərinə, əsasən müraciət formaları aid edilir. Onlar ispan cəmiyyətinin sosial quruluşunda bu və ya digər şəkildə baş verən dəyişiklikləri özünəməxsus formada əks etdirir. [25, s. 144]

İspan dilli ölkələrdə nitq etiketlərinin işlənməsini təhlili zamanı cəmiyyətin yalnız sosial təbəqələrini nəzərə almaq düzgün olmazdı: nitq davranışı yalnız fərdin sosial-sinfi mənsubiyyəti ilə deyil, həm də bir sıra digər sosial göstəricilər ilə müəyyən edilir: yaş, cins, təhsil, peşə, yaşayış yeri və s.

Sosial-tənzimləmə funksiyasına uyğun olaraq nitq etiketlərinin işlənməsi insanların ictimai münasibətlərinin göstəricisidir. Bu baxımdan, onlar insanlar arasındakı sosial fərq dərəcəsindən asılı olaraq dəyişirlər. Dil və nitqin sosial dəyişkənliyi sosiolinqvistikanın mərkəzi problemlərindən biridir. Nitq etiketlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri bir-biri ilə sıx bağlı olan iki ölçünün - təbəqələşmə və situasiyanın olmasıdır.

Cəmiyyətin sosial strukturu ilə bilavasitə əlaqəsi olan stratifikasiya (təbəqələşmə) variativliyi müxtəlif sosial təbəqələrin və qrupların nümayəndələrində rast gəlinən dil və nitq fərqlərində öz əksini tapır. Stratifikasiya variativliyi ilə bağlı anlayış dedikdə şəxsiyyətin daimi sosial və sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri (sinfi mənsubiyyət, mənsub olduğu sosial qrup, peşəsi, təhsil səviyyəsi, cinsi, yaşı) ilə müəyyən edilən “status” termini başa düşülür.

Fərdin nitq davranışının dəyişməsi ünsiyyətin müxtəlif sosial vəziyyətlərini də şərtləndirir. Situativ variativlik sosial vəziyyətdən asılı olaraq, bu və ya digər dil vasitələrindən üstün istifadə etməkdə özünü göstərir.

“Rol” termini situasiya dəyişkənliyi ilə əlaqələndirilir və fərdin davranış tərzini kimi şərh olunaraq sosial vəziyyətlə müəyyən edilir. Sosial vəziyyət ünsiyyət prosesinin iştirakçıları arasında rol münasibətlərini müəyyən edir (müdir-işçi, ana-oğul, müəllim-şagird, müəllim-tələbə, ağa-nökər və s.). Dil vasitələrinin seçimi sosial vəziyyətə uyğun olaraq baş verir. Eyni şəxs müxtəlif rol münasibətlərinə girərək müxtəlif sosial rolları yerinə yetirir. Məsələn: ana, qız, nənə, bacı, həyat yoldaşı, rəis, işçi, həmkar, müştəri, rəfiqə və s.

Kommunikantların sosial münasibətləri sxematik olaraq bərabərlik (eyni mövqe-simmetrik münasibətlər, məsələn: şagird-şagird, müəllim-müəllim) və bərabərsizlik münasibətlərinə bölünür (müxtəlif mövqe-asimmetrik münasibətlər, məsələn, müdir - işçi, ağa – nöker, mülkədar - kəndli). [47]

Ünsiyyət prosesində nitq etiketi formalarının seçimi, bir tərəfdən, iştirakçıların statusu, digər tərəfdən, onların rol münasibətləri ilə müəyyən edilir. Eyni kommunikativ akt zamanı tərəfdaşlar arasında rol münasibətləri dəyişə bilər (rəsmi münasibətdən dostluq münasibətlərinə keçid və ya əksinə).

Sosial rol nitq etiketi vahidlərinin işlənməsində aydın şəkildə ifadə olunan müəyyən bir rol təlimatı ilə əlaqələndirilir. Hər bir rola müəyyən vəzifələr, öhdəliklər və hüquqlar verilir. Rol vəzifələri sosial normaların mövcud formalarından biridir. “Rolun müəyyən etdiyi vəzifələrin bu və ya digər dərəcədə icra olunmaması sosial davranış normalarının pozulmasıdır”. [21, s. 43] Beləliklə,

rol anlayışı sosial normalarla sıx əlaqədə olur. Bu hal nitq etiketlərinin işlədilməsində özünün parlaq təzahürünü tapır. Belə ki, Latın Amerikasını ölkələrində məktəblinin rolu məktəb direktoruna “sən” (tú\Vos) deyə müraciət etməyə icazə vermir. Şagird direktora “Siz” (Usted) deyə müraciət etməlidir. Məktəb direktoru şagirddən məhz bu formanı tələb etmək hüququna malikdir. Burada N.D.Arutyunovanın sözlərini qeyd etmək yerinə düşərdi: “Normal ünsiyyət prosesində müraciət edən və müraciət olunanın parametrləri bir-biri ilə uyğunlaşmalıdır” və “hər bir ünsiyyət prosesi müraciət olunanın müvafiq sosial roluna uyğun nəzərdə tutulmalıdır” [10, s. 358]

Sosial davranış normaları, o cümlədən nitq etiketi normaları bütün ispan dilli ölkələrdə eyni deyil, onların hər birinin özünəməxsus milli-mədəni xüsusiyyətləri vardır. Unutmaq olmaz ki, bir çox Latın Amerikalılar diqloss şəxslərdir (Diqlossiya ikidilliliyin xüsusi bir variantıdır ki, burada iki dilin və ya eyni dilin iki formasının müəyyən bir ərazidə və ya cəmiyyətdə birlikdə mövcud olması, danışanlar tərəfindən müxtəlif funksional sahələrdə istifadə olunması anlaşılır). Yəni onlar vahid ispan dilinin müxtəlif formalarından - Pireney və öz milli variantlarından və ya dialektal formalarından istifadə edirlər.

Nitq etiketi vahidlərinin seçiminə təsir edən ən mühüm amillərdən biri ünsiyyət mühitidir. Sosiolinqvistikada "mühit" termini müxtəlif cür şərh olunur: bu dissertasiya işində o, yer anlayışı və ünsiyyət tonallığı (rəsmi/qeyri-rəsmi) ilə bağlıdır. [47]

Praqmatik aspekt. Müasir dilçiliyin ən səciyyəvi cəhəti qeyri-linqvistik yəni dildən kənar reallığın, ünsiyyət proseslərinin və onun iştirakçılarının tədqiq edilməsidir. Dil və nitq hadisələri onların reallıqla, insanların əməli fəaliyyəti ilə əlaqəsi tərəfdən fəal öyrənilməyə başlayır. Müasir dövrdə dilçilərin maraqları daha çox dilin necə işlədiyini anlamaq üzərində cəmlənmişdir. Bununla əlaqədar olaraq dilin fəaliyyət mexanizminin öyrənilməsində əlaqəli fənlər, ilk növbədə, sosiologiya, psixologiya və etnoqrafiya iştirak edir. Əsrimizin yetmişinci illərinə qədər mənşəyi məntiqi semantika, məntiq və fəlsəfə ilə sıx bağlı olan praqmatika

(lingvistik-stilistik praqmatika) intensiv inkişaf etmişdir. Bu istiqamət dilin sintetik yanaşmasına uyğun gəlir. İnkişaf etməkdə olan elmin müxtəlif cərəyanları mövcuddur. Bu cərəyanları lingvistik tədqiqatda insan amilini nəzərə almağın zəruriliyi ilə bağlı ümumi təsəvvür birləşdirir. Pragmatikanın ayrılan sahələrindən biri nitq prosesinin daxili strukturunun təhlilinə yönəlmiş nitq nəzəriyyəsidir. Praqmatika həqiqi ünsiyyət proseslərində işarələrin işlənməsini öyrənən elm sahəsidir. [10, s. 3] Rus dilçi alimi Vladimir Qriqoryeviç Qakın fikrinə görə praqmatika ünsiyyət şəraitindən, nitq aktlarının növlərindən asılı olaraq dil formalarının mənalarını və istifadəsini öyrənən dilçiliyin bir sahəsidir. Nitq aktı nəzəriyyəsi bilavasitə nitq aktlarının strukturu, onlarda istifadə olunan dil vasitələrinin insanın müəyyən məqsədə çatması nöqtəyi-nəzərindən təhlili ilə məşğul olur. Bu nəzəriyyəyə əsasən ünsiyyətin əsas vahidi cümlə və ya hər hansı digər lingvistik ifadə deyil, müəyyən bir hərəkət növüdür, məsələn, təsdiq, xahiş, sual, əmr, təşəkkür ifadəsi, üzrxahlıq, təbrik. Nümunələri indicə sadalanan hallar müxtəlif növ nitq hərəkətləri adlanır. [15, s. 17]

Perlokutiv nitq müraciət edənin müraciət olunan şəxsə göstərdiyi təsirli nitqdir. Bu nitq adresatın ifadənin mənasını başa düşdüyünü deyil, bu ifadənin nəticəsi olaraq adresatın halında və ya davranışında olan dəyişiklikləri ifadə edir. Müraciət edənin nitq etiket normalarına riayət etmədiyi halda müraciət olunanın reaksiyası perlokutiv aktın əyani göstəricisi ola bilər, məsələn, nəzakət forması olan “siz” (Usted) əvəzinə “sən” (tú) müraciət formasından istifadə etmək. [12, s. 336]

Linqvokulturoloji aspekt. Nitqimizə sözün əsl mənasında nüfuz edən nitq etiketi formaları mədəniyyətin ən başlıca elementlərindən biridirlər. Onlar milli mədəniyyətin və müvafiq sivilisasiyanın bir sıra komponentlərinin birbaşa əks olunduğu ünsiyyətdə istifadə olunur.

Xarici dillərin mənimsənilməsində dil vahidlərinin istifadəsinin milli xüsusiyyətlərinə dair biliklər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu məsələ

dilçiliklə bağlı əsərlərdə və xarici dillərin tədrisi metodikası ilə bağlı həm nəzəri, həm də praktiki mövqelərdən getdikcə daha çox müzakirə olunur.

Ölkəmizdə artıq bir neçə ildir ki, xarici dilinin öyrədilməsi praktikasında ölkəşünaslıq fənninə maraq artıb, bu, xarici dil öyrənən tələbələrə dilini öyrəndikləri ölkənin mədəniyyəti ilə tanış etmək metodu kimi təqdim olunur. Bir qədər sonra ölkəşünaslıq termininin başa düşülməsinə daha qlobal yanaşma yarandı.

“Mədəniyyətlərarası ünsiyyət” termini ən çox dünyanın müxtəlif xalqları arasında ünsiyyət mədəniyyətinin orijinallığını ifadə edir. “Sxematik olaraq mədəniyyətlərarası ünsiyyəti iki dairənin - kommunikantların mədəni və lingvistik məkanlarının kəsişməsi (üst-üstə düşməsi) kimi təsvir etmək olar”. [23, s. 478]

Xarici dillərin tədrisi prosesinə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin əsaslarının məcburi şəkildə daxil edilməsinin tərəfdarı olan alim və metodistlərin fikri ilə razılaşmamaq olmaz, çünki tələbələr arasında regionşünaslıq fənni üzrə fon biliklərin olmaması, digər məsələlərlə yanaşı, bu sahədə qeyri-adekvatlığa gətirib çıxarır. Eyni zamanda, bu boşluq dil vahidlərinin yanlış mənimsənilməsinə, nitqin məzmun baxımından düzgün olmamasına, eləcə də bədii mətnlərin səhv qavranılmasına və tərcümədə təhriflərə gətirib çıxarda bilər.

İspan dilinin tədrisində regionşünaslıq və mədəniyyətlərarası ünsiyyət nöqtəyi-nəzərindən xüsusi dərsliklərin yazılmasına gəlincə, təəssüf ki, bu məsələ hələ inkişafının ilkin mərhələsindədir.

Nitq etiketinin formulları (xüsusilə müraciət formaları) dil daşıyıcısının mədəni-tarixi irsini ən parlaq şəkildə əks etdirən leksik vahidlərdir. Buna misal olaraq, biz ispan dilli ölkələrin əksəriyyətində tanımadığımız bir şəxsə **señor** müraciət formasının istifadəsini və eyni ünsiyyət vəziyyətlərində Kubada **compañero** müraciət formasının istifadəsini görəcəyik.

Digər mədəniyyət nümayəndələrinin (başqa dil daşıyıcılarının) nitq davranışlarının yanlış şərhə “mədəni sarsıntı”ya səbəb ola bilər. Məsələn,

Azərbaycan ziyalısı ilə ilk görüşdə ispan həmkarı ona “sən” deyə müraciət etsə Azərbaycan ziyalısı sarsıntı keçirdə bilər. (Hətta, həmkarı yaşına və sosial statusuna görə ondan böyük olsa da belə). Ancaq bu gün ispanlar üçün bu cür nitq davranışı praktiki olaraq adi hal alıb. “Mədəniyyət sarsıntısı” daha çox eyni dilin müxtəlif milli variantlarında danışanlar arasında nitq etiketi normalarının pozulması zamanı baş verir. Məsələn, vidalaşmadan sonra “**saludos a tu madre**” (anana salam de) etiketi Venesuela və Kolumbiyada təhqiramiz səslənir. Belə olan halda, A.Qomes de İvaşevskinin qeyd etdiyi kimi, venesuelalıların qəzəbli cavabları istisna olunmur. [34, s. 25]

Beləliklə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət aspektinin ispan dilinin tədrisi praktikasına məcburi daxil edilməsi qaçılmazdır. Eyni zamanda, təlimin bu prinsipinin həyata keçirilməsi bir sıra obyektiv çətinliklərlə əlaqələndirilir. Əvvəla, bu, ispan dillərinin çoxluğu və bu ölkələrin nümayəndələrinin nitq davranışının milli və mədəni xüsusiyyətlərinin Azərbaycan dilçiləri tərəfindən tədqiqatlarda aşağı səviyyədə öyrənilməsidir. Nitqdə nitq etiketi vahidlərinin yüksək işlənmə tezliyi, eləcə də onların müxtəlifliyi təcili olaraq bu mikrosistemin öyrənilməsinə ciddi diqqət yetirməyi tələb edir.

II FƏSİL

MÜASİR İSPAN DİLİNDƏ NİTQ ETİKETLƏRİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketləri

Dil və nitq aid olduğu cəmiyyəti, xalqı və ya toplumu müxtəlif göstəricilər əsasında təmsil edir. Yəni istər elmi, istər mədəni, istərsə də digər müsbət keyfiyyətlər baxımından, cəmiyyət inkişaf etdikcə, onun dili də, nitqi də mütənasib şəkildə inkişaf etmiş olur. Nitq etiketləri də inkişaf etmiş bir cəmiyyət daxilində formalaşan dilin həm ifadə imkanlarının genişliyini, həm də nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə olduğunu göstərir. Çünki nitq etiketləri insanların ünsiyyət baxımından bir-biri ilə nəzakətli davranış səviyyəsini inikas etdirir. [6, s. 221]

Bildiyimiz kimi, hər bir ölkənin siyasi-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklər nitq etiketinin təkamülünə də xüsusi təsir göstərir. Odur ki, nitq etiketləri də zamanla dəyişə, yeni formalar qazana, hətta köhnələrək öz aktuallığını itirə bilər. Məsələn: Əvvəllər ruhani və ya yüksək zadəgan təbəqəsi üçün xüsusi müraciət formaları olsa da, hazırda həmin ifadələr tam fərqli mənalarda çıxış edir. Məsələn:

Müraciət etiketi	Müasir tərcüməsi
Merced	Mərhəmət
Nobleza	Zadəganlıq
Bondad	Xeyirxahlıq
Excelencia	Zati-ailələri

Yeni nitq etiketləri, adətən, cəmiyyət tərəfindən istifadə edilən ifadələrin bir növ şablonlaşaraq ümumişlək forma qazanması nəticəsində də meydana çıxır. Nitq etiketlərinin inkişaf edib genişlənməsi təkcə mədəni

göstəricini artırmır, eyni zamanda dilin mənimsənilməsi zamanı ilkin fikirlərin formalaşmasına da təsir göstərir. Çünki hər hansı bir dildə ünsiyyət quran zaman ilk tələb olunan ifadələr məhz nitq etikətləridir.

İspan dili Hind-Avropa dil ailəsinin roman dil qrupuna aid olan və dünyada istifadə baxımından ikinci sırada dayanan zəngin bir dildir. Kastiliya krallığında yarandığına görə bəzən bu dili “kastiliya dili” də adlandıranlar var. Bu dilin də əlifbası latın əlifbası əsasında formalaşmış. İspan dili anqlo-sakson köklərə malik olduğundan, yəni sözlərin əksəriyyəti yazıldığı kimi də oxunduğundan bu dili mənimsəmək olduqca asan və maraqlıdır.

Korpas Pastor “fórmulas rutinarias” adlandırdığı nitq etikətlərinə frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi kimi yanaşır. Onun fikrincə, nitq etikətləri rutin xarakter daşıyan, hətta müəyyən dərəcədə ritualaşdırılmış situasiyalarda xüsusi funksiya yerinə yetirən sosial qarşılıqlı əlaqənin stereotipləşmiş formalarını təşkil edir. [33, s. 171]

Bu etikətlərin xüsusi funksiyaları müəyyən situasiyalarda danışan şəxsi lazımi linqvistik vasitələrlə təmin etməkdən ibarətdir, məsələn, dəfn mərasimində başsağlığı vermək, üzr istəmək və ya təşəkkür etmək. Müəllif onların dilin leksik qatında olmasını çox vacib hesab edir, çünki onlar ünsiyyət prosesini tezləşdirir və danışana nitqinin sosial aspektlərinə daha çox vaxt ayıra bilməsinə şərait yaradır. Belə ki, bu etikətlər ünsiyyəti nizamlayır, sosial situasiyalarda emosional vəziyyətləri və reaksiyaları tənzimləyir və şifahi ünsiyyətin qurulması üçün müvafiq vasitələr təmin etməklə danışmaq zamanı kommunikativ vasitələrin seçilməsini asanlaşdırır və bununla da sosial qarşılıqlı əlaqənin mürəkkəbliyini azaldır. [33, s. 182]

Alvarado Orteqa hesab edir ki, “nitq etikətləri” termini ünsiyyət Etnoqrafiyası və Etnometodologiyadan yaranmışdır. Bu nəzəri yanaşmalar ünsiyyətə girən şəxslərin qarşılıqlı əlaqəsini və situasiyadan asılı olaraq etikətləri dəyişdirmək üçün onların fəaliyyətinin əhəmiyyətini irəli sürür. [32, s. 90]

Ortiz Moreno (2008: 18) hesab edir ki, qəliblənmiş ifadələr “müraciət olunduqları kommunikativ situasiya ilə bağlı olaraq müəyyən stilistik konnotasiyalar daşıyır”. Ortiz vurğulayır ki, “digər frazeoloji vahidlərə nisbətən mədəni komponentlər nitq etiketlərində özünü daha az büruzə versələr də”, bu etiketlərin yaranmasına təkan verən mədəni amilləri də unutmaz. O, nitq etiketlərinin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi ekspressivliyi, subyektivliyi və rahatlığı vurğulayır. “Rahatlıq” danışan şəxsin ünsiyyət üçün mümkün qədər az səy göstərməyə meyli kimi başa düşülür, nitqi əvvəlcədən hazırlamağa ehtiyac olmadığından ünsiyyət zamanı enerji itkisi olmur, kommunikanlar situasiyaya uyğun olaraq artıq mənimsədikləri şablon ifadələrdən istifadə etməklə fikir mübadiləsini axıcı edirlər. [39, s. 18]

K.Pastor 1980-ci ildə A.Suluaqa tərəfindən verilmiş nitq etiketlərinin təsnifatını yenidən işləyərək onu daha nizamlı hala salmışdır:

1. Söhbəti açmaq və bağlamaq üçün istifadə olunan nitq etiketləri (*¿Qué tal?, ¿Qué hay?, Hasta la vista, Hasta luego*).

2. Söhbət zamanı keçid funksiyasını yerinə yetirmək üçün istifadə olunan nitq etiketləri (*Para que lo sepas, Para que te enteres, Vamos a ver, Dicho sea de paso, A eso iba*).

3. Danışanlar arasında sosial qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırmaq üçün istifadə olunan psixososial etiketlər. Bu etiketlər müraciət edənin psixi vəziyyətini və ya əhval-ruhiyyəsini, eləcə də hisslərini ifadə edir (*Lo siento, Perdona que le moleste, Mi más sentido pésame, Me da igual, Ni me va ni me viene*). [33, s. 187]

Penades Martinesin qənaətinə görə, ispan dilini xarici dil kimi öyrənən şəxs ilk növbədə, bu dilin nitq etiketlərinə yiyələnməlidir. [40, s. 127]

Ruis Qurilyo nitq etiketlərinin öyrənilməsini dil tədrisinin ilkin səviyyəsinə daxil etməyin zəruriliyini vurğulayan mütəxəssislərdən fərqli olaraq hesab edir ki, onların mənimsənilməsi orta və daha yüksək səviyyələrdə aparılmalıdır. Ruis Qurilyo xarici dilin nitq etiketlərinə yiyələnmək üçün hədəf dillə əvvəlcədən mədəni bağın yaranması ehtiyacını dəstəkləyir. [42, s. 145]

İndi isə həm Azərbaycan, həm də İspan dilində mövcud olan nitq etiketlərindən bəziləri ilə tanış olaq:

a) “Saludos” – Salamlaşma (qarşılaşma) etiketləri;

Mədəni nitq səviyyəsindən asılı olan salamlaşma (qarşılaşma) etiketləri, demək olar ki, dünya dillərinin əksəriyyətində eyni məqsəd və eyni situasiya zamanı istifadə edilir. Xatırladaq ki, salamlaşma (qarşılaşma) etiketləri insanlar arasında münasibət baxımından körpü, əlaqə rolunu oynayır və ünsiyyətin başlanğıcı zamanı istifadəsi şərtidir. Bu etiketlərin qarşılığı da eyni və ya fərqli etiketli cavablar vasitəsi ilə verilir. (Cədvəl 1)

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
<i>Hola</i>	<i>Salam.</i>
<i>Buenos días</i>	<i>Sabahınız xeyir.</i>
<i>Buenas tardes</i>	<i>Günortanız xeyir.</i>
<i>Buenos noches</i>	<i>Axşamınız xeyir.</i>

İspanların əsrlər boyu istifadə etdiyi “hola” (“salam”) sözü mürəkkəb etimologiyaya malikdir. Kral Akademiyası bunun ingiliscə “hello” və ya alman dilindəki “hallo” sözlərindən irəli gəldiyini vurğulayır. Ancaq qeyd etməyə dəyər başqa fikirlər də var. Ehtimal olunur ki, “hola” sözü ərəbcədən yaranmışdır. Belə ki, nida bildirən “oh” sözü ilə Allahın adını ifadə edən “Alá” sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək, əvvəlcə “Oh Alá” şəklində olan söz zamanla transformasiyaya uğrayaraq “hola” şəklinə düşmüşdür. Mənası “Allah sənə yar olsun” deməkdir. Digərləri isə sözün mənşəyini yunan dilinə bağlayırlar. Yunan dilində “sağlam olmaq” mənasını verən bu sözü işlədərək salamlamaqla qarşısındakı insana sağlamlıq arzu edilirmiş. [45]

İspan dilli ölkələrdə “salam” sözünün fərqli variantları var. Əgər bir ispan salamlaşmaq üçün “Hola, ¿Qué tal?” ifadəsindən istifadə edirsə, meksikalı küçədə salamlaşarkən “¿Qué onda?”, kubalı “¿Qué volá?”, çilili “¿Cómo estay?”, panamalı “¿Qué xopa?”, puerto-rikolu “¿Qué hay?”, kolumbiyalı “¿Qué hubo,

mijo?”, dominikanlı “¿Qué lo qué?”, venesuelalı “Alo” və ya “Epa” sözlərindən istifadə edir.

Həmçinin İspaniyanın müxtəlif bölgələrində belə fərqli salamlama formalarına rast gələ bilərik. Əndəlüsdə “Adio, joputa”, Kanar adalarında isə “¿Qué fur?” və ya “¿Qué pasó?” ifadələri işlənir. [44]

Meksikada salamın arxasınca ünvanlandığı şəxsin kiçildilmiş adını qoymaq adətdir: “Lupita”, “Nachito” və s.

Məktub yazmağa başlayarkən salamlamaq üçün istifadə olunan nitq etiketləri aşağıdakılardır. (Cədvəl 2) [36]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Estimado señor	<i>Hörmətli cənab.</i>
Estimado señora/señorita	Hörmətli cənab/xanım.
Querido amigo	Əziz, dost.
Querido amiga	Əziz, rəfiqə.
Hola amigo/amiga	Salam, dost/rəfiqə.
Hola, María/Juan...	Salam, Mariya/Xuan...

b) “Despedidas” – Sağollaşma (ayrılma) etiketləri;

Bu etiket qrupu da istifadə olunma baxımından dünya dilləri üçün ortaq düşünülə bilər. Yəni hər bir dilin lüğət tərkibində sözügedən situasiya ilə bağlı etiketlər mövcuddur. (Cədvəl 3) [46]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Adíos	Hələlik.
Cuídate	Özündən muğayat ol.
Nos vemos	Hələlik, görüşərik.
Es un gusto	Xoşdur, məmnun oldum.
Hasta luego/ Hasta la vista/ Hasta próxima	Görüşənədək.

Hasta pronto	Sonra görüşərik.
Hasta mañana	Sabahadək.
Buena suerte	Uğurlar.
Buen viaje	Yaxşı yol.
Qué tenga un buen viaje	Yaxşı yol, xoş səyahətlər.
Saludos a tu mamá, papá, etc.	Atana, anana və b. salam.
Hasta siempre	Əlvida.
Hasta la otra semana	Gələn həftəyədək.
Hasta el próximo fin de semana	Gələn həftə sonunadək.
Te veo luego	Görüşərik.
Chao	Sağ ol.

Məktubun sonunda sağollaşma zamanı istifadə olunan nitq etiketləri aşağıdakılardır. (Cədvəl 4) [46]

Saludos cordiales	<i>Səmimiyyətlə</i>
Atentamente	<i>Hörmətlə</i>
Sinceramente	<i>Ən səmimi arzularla</i>
Cariñosamente	<i>Sevgilərlə</i>
Déle mis saludos a...	<i>... salamımı çatdırın</i>
Esperando... tu respuesta/recibir tu respuesta/saber de ti.	<i>Səndən xəbər alacağıma ümid edirəm</i>
Quedo a la espera de tu/su respuesta.	<i>Cavabını gözləyirəm</i>
Abrazos/Besos	<i>Qucaqlayıram / Öpürəm</i>
Un saludo desde... (Chile, Londres... etc).	<i>Çilidən, Londondan ... salamlar</i>
Con amor / Con cariño	<i>Sevgi ilə</i>
Escríbeme pronto	<i>Mənə tez bir zamanda yaz</i>

c) Müraciət üçün istifadə olunan etikətlər;

Ən geniş istifadə olunan nitq etikətlər qrupudur. Hər iki dildə eyni məqsəd üçün və eyni situasiya zamanı istifadə olunur. Azərbaycan dilində bu etikətlər, rəsmi və qeyri-rəsmi olmaqla iki yerə ayrılır. Bəy, xanım, cənab və s. kimi etikətlər rəsmi, oğlum, qızım, övladım isə qeyri-rəsmidir. (Cədvəl 5)

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Señor	Cənab
Señora	Xanım (evli)
Señorita	Xanım (subay)
Don	Bəy, cənab
Doña	Xanım
Doctor	Həkim (kişi)
Doctora	Həkim(xanım)
Profesor	Müəllim
Profesora	Müəllimə
Padre	Ata
Madre	Ana
Hijo	Oğul
Hija	Qız
Hermano	Qardaş
Hermana	Bacı
Amigo	Dost (oğlan)
Amiga	Dost (qız)
Mi amigo/a	Dostum

İspaniya Kralı və onun yoldaşına “*Su Majestad*” və ya “*Vuestra Majestad*” (“*Əlahəzrət*”) titulu ilə müraciət edirlər.

Asturiya Şahzadəsi və onun həyat yoldaşı, həmçinin İspaniyanın digər şahzadələrinə “*Alteza Real*” və ya “*Su Alteza Real*” (“Əlahəzrətləri”) titulu ilə müraciət edirlər.

İspaniya şahzadələrinin övladlarına və onların həyat yoldaşlarına, Kral sarayının rəhbərinə, Kral sarayının baş katibinə, Kral qvardiyasının başçısına “*Excelencia*” / *Excelentísimo Señor*” (“*Zati-aliləri*”) titulu ilə müraciət edirlər.

Prezidentə, keçmiş dövlət başçılara, hökumətin vitse-prezidentləri və keçmiş vitse-prezidentlərə, muxtar vilayətlərin başçılara, nazirlər və keçmiş nazirlərə, yerli idarəetmə orqanlarının başçılara, dövlət katiblərinə və Xarici İşlər Nazirliyinin katibinə də “*Excelencia*” / *Excelentísimo Señor*” (“*Zati-aliləri*”) titulu ilə müraciət edirlər. [36]

Roma papası və yepiskopa “*Su Santidad*” (“*Müqəddəs Həzrətlər*”) titulu ilə müraciət edirlər.

Auditoriya qarşısında çıxış edən zaman onlara müraciət edərkən “*damas y caballeros*” və ya “*señoras y señores*” (“*xanımlar və cənablar*”) nitq etiketlərindən istifadə edilir. [36]

d) Üzrxahlıq səbəbi ilə işlədilən etiketlər;

Nitq mədəniyyətinin ən üst göstəricilərindən sayılan, əsasən də ünsiyyət və ya davranış zamanı meydana çıxan anlaşılmazlığın kübarca aradan qaldırılması zamanı istifadə olunur. (Cədvəl 6) [45]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Por nada	Dəyməz, bir şey deyil.
De nada	Dəyməz.
Perdón	Üzr istəyirəm.
Lo siento	Bağışlayın.
Disculpe	Üzr istəyirəm.
Por favor	Xahiş edirəm.
No se preocupe	Narahat olmayın.

No hay de que	Buyurun, dəyməz.
No hay de que preocuparse	Narahatçılığa görə yoxdur.
Espero que me perdone	Ümid edirəm ki, məni bağışlayasan.
Perdóname	Bağışla məni.
Te pido que me perdone	Məni əfv etməyini xahiş edirəm.
Le mando mis disculpas	Sizə üzrxahlığımı bildirirəm.
Quiero pedirte perdón	Səndən üzr istəyirəm.
Lamento profundamente lo sucedido	Baş verənlərə görə həddindən artıq təəssüf edirəm.
Quiero pedirte mil perdone	Səndən artıq dərəcədə üzr istəyirəm.

e) **Təşəkkür zamanı istifadə olunan etikətlər;**

Müəyyən bir xidmət qarşılığında istifadə olunan etikətlərdir. İnsanın nəzakətli formada yanaşma tərzini inikas edir. (Cədvəl 7) [46]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Gracias	Təşəkkür edirəm.
Gracias por todo	Hər şey üçün təşəkkürlər.
Muchas gracias	<i>Xüsusi təşəkkürlər</i>
Mil gracias	<i>Çox minnətdaram</i>
Le agradezco	<i>Sizə təşəkkür edirəm</i>
Quiero expresar mi gratitud	<i>Minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm</i>
Mi gran agradecimiento	<i>... görə çox minnətdaram.</i>

por ...	
---------	--

f) Hal-əhval tutmaq üçün istifadə edilən etikətlər;

Bu qrup etikətlər ünsiyyət zamanı bir növ dođmalıq sərğiləmək, qarşı tərəfin marağ kəsb etdiyini və ya dəyərlı olduğunu diqqətə çatdırmaq üçün işlədilir.

(Cədvəl 8) [44]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
<i>¿Como estas?/¿Que tal?</i>	<i>Necəsən?</i>
<i>¿Como esta?</i>	<i>Necəsiniz?</i>
<i>Bien</i>	<i>Yaxşı</i>
<i>Muy bien</i>	<i>Çox yaxşı</i>
<i>Mal</i>	<i>Pis</i>
<i>Muy mal</i>	<i>Çox pis</i>
<i>¿Cómo te ha ido?</i>	<i>Vəziyyət necədir?</i>
<i>¿Cómo has estado?</i>	<i>Necə oldun?</i>
<i>¿Cómo te va?</i>	<i>İşlərin necə gedir?</i>
<i>¿Qué hay de nuevo?</i>	<i>Təzə nə xəbər var?</i>
<i>¿Qué (me) cuentas?</i>	<i>Nə var, nə yox?</i>
<i>¿Qué has hecho (últimamente)?</i>	<i>Son zamanlar nə işlə məşğulsən?</i>

g) Tanışlıq və ya qarşılaşma etikətləri;

İnsanların istər ilkin tanışlıq, istərsə də qarşılaşma zamanlarında istifadə etdikləri mədəni nitq şablonlarıdır. (Cədvəl 9) [46]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
<i>Es un placer</i>	<i>Xoşdur.</i>
<i>Que gusto saludarlo/a</i>	<i>Seni görmək xoşdur.</i>
<i>Mucho gusto en</i>	<i>Tanış olmağa çox şadam.</i>

conocerlo	
Mucho gusto	Çox şad oldum.
Encantado/a de conocerle	Tanış olmağımıza şadam.
Encantado	Məmnun oldum.

h) Təbrik etikətləri;

Demək olar ki, dünyanın bütün dillərində özünü göstərən və leksik mənə baxımından da bir-biri ilə uyğunlaşa bilən nitq etikətləridir. (Cədvəl 10) [45]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Buen trabajo	Afərin, əhsən
Feliz cumpleaños	Ad günün mübarək.
Excelente trabajo	Afərin, bravo
Feliz Año Nuevo	Yeni ilin mübarək.
Felices fiestas	Bayramınız mübarək.
Felicidades/ Enhorabuena/ Felicitaciones	Təbriklər.
Me da gusto por ti	Sənin adına sevindim.
Te deseo todo lo mejor	Sənə hər şeyin ən yaxşısını arzu edirəm.
Quisiera desearte muchas felicidades	Sənə xoşbəxtlik arzu etmək istədim.
¡Qué bien!	Nə yaxşı!
¡Qué bien hecho!	Əla iş tutdunuz!

i) Alqış bildirən nitq etikətləri;

Bu nitq etikətləri Azərbaycan dilində “Alqışlar və qarğışlar” şəklində qruplaşır, xeyir-dua və əksini bildirmək üçün istifadə olunur. (Cədvəl 11) [44]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
---------	------------------------

Por Dios	Allah xatirinə
Dios te bendiga	Tanrı səni qorusun (qeyri-rəsmi)
Dios le bendiga	Tanrı sizi qorusun! (rəsmi)
Salud	Sağlam ol.
Viva ...	Yaşasın ...
Que te vaya bien	Yaxşı yol.
Enhorabuena	Xoş arzular.
Le deseo buena suerte	Sizə uğurlar arzulayıram.
Buena suerte	Uğurlar.

j) Hiss həyəcanı bildirmək üçün istifadə olunan etikətlər; (Cədvəl 12) [46]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Buen provecho	Nuş olsun.
Disfrute de su comida	Nuş olsun.
Sírvete un poco	Qonaq ol.
Yo invito	Mən ismarlayıram.

k) Başsağlığı vermək üçün istifadə olunan etikətlər; (Cədvəl 13) [45]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Te mando mi pésame	Sənə başsağlığımı göndərirəm.
Mis condolencias por la muerte de ölümünə görə başsağlığı diləyirəm.
Lo siento mucho	Çox təəssüf edirəm.
Quiero expresarle mi gran pesar por el fallecimiento de ölümünə görə üzüntümü bildirmək istəyirəm.
Lo lamento	Təəssüf edirəm.
Te doy mi pésame	Sənə başsağlığımı bildirirəm.

Le acompaño en su dolor	Sizin acınız mənim acımdır.
Mi más sentido pésame	Dərin hüznə başsağlığı diləyirəm.
Siento la pérdida de itkisinə görə məyusam.
Mis más sentidas condolencias	Dərin hüznə başsağlığı diləyirəm.
Comparto su dolor	Acınızı bölüşürəm.
Les ofrecemos nuestras más profundas condolencias	Sizə dərin hüznə başsağlığımızı çatdırırıq.

1) Xoş arzuları bildirmək üçün istifadə olunan nitq etiketləri; (Cədvəl 14) [45]

İspanca	Azərbaycanca qarşılığı
Qué te mejores pronto!	Tezliklə sağalasan!
Te deseo la mejor de las suertes.	Sənə gözəl bəxt arzu edirəm.
Te deseo todo el éxito.	Sənə hər şeydə uğur arzu edirəm.
¡Qué te vaya bien!	Uğurlar!
Te deseamos lo mejor.	Sənə hər şeyin ən yaxşısını arzu edirik.
Espero que tengas una pronta y rápida mejoría.	Ümid edirəm ki, tez bir zamanda sağlığına qovuşasan.
Esperamos que estés de pie.	Ümid edirik ki, ayağa qalxasan.

Bütün bunlar ilə yanaşı digər etiket formalarının olması da təbiidir. Zaman keçdikdə dil inkişaf edir, lüğət tərkibi zənginləşir. Bu inkişaf özünü nitqdə də

bürüzə verir. Həmçinin cəmiyyətin də mədəniyyət baxımından püxtələşməsi nitq mədəniyyətini də inkişaf etdirmiş olur.

Beləliklə, cəmiyyət önündə çıxış edən hər bir insan danışıq zamanı nitq mədəniyyətinin tələblərinə mümkün qədər əməl etməlidir. Çünki hər bir insanın nitqi onun şəxsiyyətini, mədəni və elmi səviyyəsini, dünyagörüşünü özündə inikas etdirən göstəricidir.

2.2. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketlərinin tərcümə yolları

Nitq fəaliyyətinin bir növü olan tərcüməşünaslıq dilçiliyin olduqca aktual və maraqlı bir sahəsidir. Dilçilikdə tərcüməşünaslıq problemlərinin tədqiqi dilçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Dilçiliyin digər şöbələrinə nisbətən çox gənc olan tərcüməşünaslıq XX əsrin 50-ci illərində formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, 1962-ci ildə ABŞ-da keçirilmiş IX Beynəlxalq konqresdə dilçilər tərəfində müzakirə olunan problemlərdən biri “Tərcümənin linqvistik aspektləri” idi. 1981 və 1986-cı illərdə Leypsiqdə tərcümə nəzəriyyəsi üzrə Beynəlxalq konfrans keçirilmiş, 1987-ci ildə Berlində təşkil edilmiş XIV Beynəlxalq konqresdə də tərcüməşünaslıq problemləri müzakirə obyektinə olmuşdur. [5, s. 8]

Tərcüməçilik insan fəaliyyətinin ən qədim növlərindən biri olub elmlərin yayılmasına, mədəniyyətlərin inkişafına və xalqlar arasında ünsiyyət əlaqələrinə xidmət etmişdir. Bu səbəbdən tərcümə sosial tələbin ödənilməsi baxımından xüsusi rola malikdir.

Tərcümə insanların qədim zamanlardan məşğul olduqları fəaliyyət sahəsi olmuşdur. Tərcümənin əsası müxtəlif yerlərə səyahət və ticarət əlaqələri zamanı qoyulmuş, tədricən əhatə dairəsi genişlənmişdir. Tərcümədən istifadə köklü tarixə malik olsa da, onun elmi-fəlsəfi və linqvistik cəhətdən araşdırılması tarixi yenidir. Bu baxımdan tərcümənin prinsip və üsullarının geniş təsnif edildiyi bir sıra əsaslı əsərlər yazılmışdır. Buna baxmayaraq, hələ də bir sıra məsələlər mübahisəli və həll olunmamış qalmaqdadır. Dövlətlər arasında beynəlxalq əlaqə və münasibətlərin

gündən-günə artdığı və mütəmadi olaraq müxtəlif ölkələrdə beynəlxalq konfransların keçirildiyi dövrdə tərcümə məsələlərinə diqqət daha çox artmışdır. Hal-hazırda tərcüməşünaslıq qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri dilçiliyin bu sahədəki müvəffəqiyyətlərini ümumiləşdirməkdən ibarətdir. Tərcüməşünaslıq öz linqvistik əsası üzərində tərcümənin aktual problemlərinin müəyyənləşməsində həlledici rol oynamalı və öz nailiyyətləri ilə linqvistikani nəzəri baxımdan zənginləşdirməlidir. [5, s.10]

Tərcüməşünaslığın dilçilik elminin bir şöbəsi olması üç zərurətdən irəli gəlir:

1. Tərcümə prosesi nitq fəaliyyətinin xüsusi növüdür. Məhz bu səbəbdən nitq fəaliyyəti ilə məşğul olan elm bilavasitə bu sahəyə biganə qala bilməz.

2. Bildiyimiz kimi, tərcümə prosesi zamanı məxəz dildən hədəf dilə tərcümə edərkən başqa dildə yeni bir mətn yaranır və bu mətnin orijinala uyğunluğu zəruri hesab olunur. Bu uyğunluğu qoruyub saxlamaq tərcüməçidən asılıdır. Belə ki, tərcüməçi hər iki dili mükəmməl bilməklə, söz və ifadələrin ekvivalentini düzgün müəyyənləşdirməklə tərcümə prosesini dəqiqliklə sonlandırmağa nail olur. Eyni zamanda, orijinal mətndəki ideyanı dil vasitələri ilə dəqiq verməsi və bunu edərkən dil normalarını pozmasının tələb edilir. Məhz bu səbəbdən tərcümə ilə dilçilik elmi xüsusi məşğul olur.

3. Məxəz dildəki mətn dilin orijinal xüsusiyyətlərini əks etdirdiyindən bəzi hallarda fikri dəqiq ifadə etmək çətinliyi yaranır. Belə olan halda tərcüməçi çətinlik yaradan söz və ifadələri ya olduğu kimi verir, yaxud da həmin söz və ifadələri kalka yolu ilə tərcümə edərək hədəf dilin söz yaradıcılığına öz töhfəsini vermiş olur. Beləliklə, məxəz dil sayəsində hədəf dilin leksik tərkibi zənginləşdirmiş olur. Məhz bu səbəbdən tərcümə prosesinin incəlikləri ilə dilçilik elmi məşğul olur. [5, s. 11-12]

Tərcümə olunan materialdan asılı olaraq tərcümənin iki növünü qeyd etmək olar: bədii tərcümə və informativ tərcümə.

Bədii tərcüməyə bədii mətnlərin və bədii ədəbiyyatın tərcüməsi daxildir. Bədii tərcümənin özünəməxsus üsul və metodları mövcuddur. İnformativ tərcümədə isə rəsmi, elmi, ictimai-publisistik üslubda yazılmış mətnlər tərcümə olunur. İnformativ tərcüməni yalnız dilçilik elmi tədqiq etsə də, bədii tərcümə ilə isə dilçiliklə yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq elmi də məşğul olur.

Tərcümə prosesi zamanı müxtəlif tərcümə üsullarından istifadə olunur. Y.Nida tərcümə prosedurlarını aşağıdakı növlərə ayırırdı: [38, s. 89]

1. Texniki prosedurlar:

- a) məxəz və hədəf dillərin təhlili;
- b) tərcümə etməzdən öncə məxəz dilin hərtərəfli təhlili;
- c) semantik və sintaktik mənaların təhlili.

2. Təşkilati prosedurlar:

- a) tərcümə zamanı edilmiş cəhdlərin davamlı olaraq qiymətləndirilməsi;
- b) tərcümənin əvvəllər başqa tərcüməçilər tərəfindən edilmiş digər variantlarla müqayisəsi;

c) hədəf dil oxucularından tərcümənin dəqiqliyi və effektivliyinin qiymətləndirilməsini xahiş etməklə tərcümənin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.

P.Nyumark tərcümə metodlarının mətnin ayrı-ayrı seqmentlərinə, tərcümə prosedurlarının isə bütöv mətnə aid olduğunu qeyd edirdi. Müəllif tərcümə metodlarını aşağıdakı şəkildə təsnif edib: [41, s. 107]

1. Sözbəsöz tərcümə metodu: bu tərcümə üsuluna əsasən tərcümə mətnindəki söz sırası hədəf dildə olduğu şəkildə saxlanılır və tərcümə zamanı məxəz dildəki sözlərin ümumi mənası hədəf dilə ötürülür.

2. Hərfi tərcümə metodu: tərcümə mətnindəki leksik mənalı sözlər ifadə etdikləri ümumi məna çərçivəsində hədəf dilə tərcümə edilir. Qrammatik konstruksiyaları tərcümə edərkən isə onları hədəf dilin qrammatikasına müvafiq şəkildə uyğunlaşdırmaq lazımdır.

3. Sədaqətli tərcümə metodu: məxəz dildəki mətnin hədəf dilə tərcüməsi zamanı orijinallığın qorunub saxlanmasına və mümkün qədər dəqiq şəkildə ötürülməsinə diqqət yetirilir.

4. Semantik tərcümə metodu: sədaqətli tərcüməyə bənzər olan bu metodun digərindən əsas fərqi bu metodda məxəz dilin estetik xüsusiyyətlərinin daha çox nəzərə alınmasıdır.

5. Adaptasiya metodu: dram və nəzm əsərlərinin tərcüməsində istifadə edilir. Adətən əsərin məzmunu, personajlar, hadisələr olduğu şəkildə saxlanılır, məxəz dilin mədəniyyəti hədəf dilin mədəniyyətinə adaptasiya edilərək tərcümə edilir.

6. Sərbəst tərcümə: orijinal mətnin üslub, forma və məzmunu tərcümə olunan mətndə öz əksini tapmır.

7. İdiomatik tərcümə: orijinal mətndəki mənə müəyyən idiomlar vasitəsilə hədəf dilə ötürülür.

8. Kommunikativ tərcümə: məxəz dil mətninin kontekstual mənası hədəf dil mətninə dəqiqliklə ötürülür. Bunun nəticəsində, orijinal mətnin məzmunu və dili oxucular üçün oxunaqlı olur.

A.L.Qraedler mədəniyyətlə bağlı anlayışları tərcümə edərkən aşağıdakı metodların istifadəsini məqsədəuyğun hesab edirdi: [35, s. 44]

1. Yeni sözün yaradılması;
2. Orijinal mətndə verilmiş sözü tərcümə etməyib onun izahının verilməsi;
3. Orijinal mətndə verilmiş sözdə dəyişiklik etmədən onun olduğu kimi verilməsi;
4. Orijinal mətndə verilmiş sözə yaxın olan sözün hədəf dil mətnində verilməsi.

M.Bayar isə tərcümə prosesi zamanı aşağıdakı yeddi səviyyəni vurğulayır: [37, s. 136]

1. Optimal tərcümə;
2. Optimala yaxın tərcümə;

3. Natamam tərcümə;
4. Nisbətən zəif və ya güclü tərcümə;
5. Çox zəif tərcümə;
6. Yanlış tərcümə;
7. Sıfır tərcümə.

Optimal tərcümə müəllif tərəfindən irəli sürülən tərcümə səviyyələrində ən yüksəkdə dayanır. Müəllifin fikrincə, linqvistik və ekstralingvistik amillər nəzərə alınmaqla edilən optimal tərcümə ən yaxın ekvivalentlik səviyyəsində olunmuş tərcümə hesab edilir. Orijinal mətnin janrı, üslubu, növü, forma və məzmunu tərcümə olunan dildə öz əksini tapırsa, deməli, tərcüməni uğurlu hesab etmək olar. Eyni zamanda, hədəf mətn mənbə mətnin məqsədini çatdırırsa, oxucu üçün aydın və anlaşılındırsa, məna və qrammatik cəhətdən düzgün verilirsə, tərcümənin optimal səviyyədə edildiyini demək mümkündür.

Optimala yaxın tərcümədə tərcümə olunan mətn məxəz dildəki mətnin məqsədini düzgün ifadə etsə də, oxucu üçün lazımı dərəcədə oxunaqlı deyilsə, bu tərcüməni optimal səviyyəyə yaxın tərcümə kimi qiymətləndirmək olar.

Natamam tərcümə tərcümə olunan mətn məxəz dilə qismən tərcümə edildikdə natamam tərcümə ərsəyə gəlir. Belə ki, tərcüməçi mənbə mətndəki mənanı hədəf mətnə tam ötürməyə müvəffəq olmur və nəticədə, tərcümə natamam qalır. Qeyd etmək lazımdır ki, tərcümənin oxucular üçün anlaşılıqlı və oxunaqlı olması mənanın heç də düzgün ötürülməsi anlamına gəlmir. Hədəf mətn oxunaqlı ola bilər, lakin mənbə mətnin məqsədi digər dilə səhv ötürülə bilər.

Nisbətən zəif və ya güclü tərcümə orijinal mətnin bir neçə tərcüməçi tərəfindən tərcümə edildiyi zaman nəzərə çarpır. Belə ki, müqayisə edərək hansı tərcüməçinin güclü, hansının isə zəif tərcümə etdiyini müşahidə etmək mümkün olur. Əgər tərcüməçi orijinaldakı mənanı zəif terminlərlə oxucuya çatdırırsa, bu tərcüməni zəif, əks olan hallarda isə güclü hesab etmək olar.

Çox zəif tərcümə zamanı isə tərcüməçi qarşısına qoyduğu əsas öhdəliyi yerinə yetirə bilmir. Belə ki, tərcümə edilmiş mətn oxunaqlı olmur, hədəf dil

oxucuları tərəfindən başa düşülmür. Tərcüməçi orijinal mətni oxucuya ötürə bilmədiyinə görə, nəticədə, zəif tərcümə meydana çıxmış olur.

Yanlış tərcümə zamanı tərcüməçi orijinal mətnin məqsədini hədəf dil mətnində ifadə edə bilmir və eyni zamanda, oxucu üçün anlaşıqlı və oxunaqlı olmur.

Sifir tərcümə zamanı tərcüməçi orijinal mətnlə hədəf mətn arasında əlaqə qura bilmir və ya bu mətnlər arasında birbaşa ekvivalentlik olmur.

Tərcümə prosesində rast gəlinən nitq etiketlərinin vahidləri arasında dörd uyğunluq var. [20, s. 124]

1. Kontekstdən asılı olmayan ekvivalent uyğunluq:

Gracias – Çox sağ ol, **Perdóname** – Üzr istəyirəm.

2. Kontekstdən asılı olaraq variativ uyğunluq:

Tenga la bondad de ayudarme - Zəhmət olmasa, mənə kömək edin; **¿Podrías ayudarme ?** – Mənə kömək edə bilərsinizmi? ; **haga el favor de ayudarme** – Lütfən, mənə kömək edin. **¿Podrías echarme una mano, por favor?** – Mənə kömək əlini uzada bilərsinizmi?

Variativ uyğunluğu şərti olaraq üç yarımqrupa bölmək mümkündür:

a. Tam variant uyğunluğu: məna və/və ya sintaktik quruluşa görə ən yaxın nitq etiketləri vahidləri.

b. Analoji variant uyğunluğu : məxəz və hədəf dildə leksik və sintaktik cəhətdən nisbi uyğunluğa malik nitq etiketləri vahidləri.

c. Funksional variant uyğunluğu: məxəz və hədəf dildə leksik və sintaktik cəhətdən tamamilə fərqlənən nitq etiketləri vahidləri.

3. **Nisbi lakunalar** (boşluqlar).Məxəz dildə nitq etiketləri vahidlərinin semantik mənasının sayı hədəf dildə olan nitq etiketləri vahidlərinin semantik mənasının sayından çox olduqda. Məsələn, Azərbaycan və ispan dillərində günün müxtəlif vaxtlarını əks etdirən “axşamınız xeyir – **buenas noches**”, “sabahınız xeyir – **buenos días**”, “günortanız xeyir – **buenas tardes**” kimi nitq etiketlərinin

tərcüməsi olduğu halda, “hər vaxtınız xeyir” kimi nitq etiketinin tərcüməsinin olmaması nitqdə lakuna yaradır.

4. Tam lakunalar. Məxəz dildə nitq etikətləri vahidlərinin semantik mənasının hədəf dildə mövcud olmaması. Məsələn, ispan dilində “**don / doña**” müraciət etiketi Azərbaycan dilində mövcud deyil. İspan dilində “**señor / señora**” müraciət etikətləri Azərbaycan dilinə “**cənab / xanım**” şəklində tərcümə olunduğu halda gənc qızlara ünvanlanan “**señorita**” nitq etiketinin Azərbaycan dilində mövcud olmaması nitqdə tam lakuna yaradır.

Nitq etikətləri vahidlərinin tərcüməsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilə bilər: [32, s. 176]

1. Məxəz dildə müəyyən situasiya üçün sabit xarakter almış nitq etikətlərinin hədəf dilə ekvivalent tərcümə üsulu.

- Sr. Perez: Buenos días, Sr. Lopez.(Sabahınız xeyir, senyor Lopez)
- Sr. Lopez: Buenos días, ¿cómo está? .(Sabahınız xeyir. Necəsiniz?)
- Sr. Perez: Muy bien, gracias. ¿Y usted?(Yaxşı, çox sağ olun,bəs siz?)
- Sr. Lopez: Muy bien, gracias. (Yaxşı, çox sağ olun)

Nitq etiketi vahidlərinin tərcüməsinin bu üsulu tez-tez istifadə edilmir, əsasən spontan, ani ifadələrin şifahi tərcüməsində və ya geniş kontekstə malik olmayan kiçik dialoqların yazılı tərcüməsində istifadə olunur.

2. Bir neçə variant arasından kontekstə uyğun gələn variantı seçmək:

“Aprecio su consejo, Jorge. Es muy amable de su parte que usted me dedique su tiempo de oro.” – “Sizin məsləhətinizi yüksək qiymətləndirirəm, Xorxe. Dəyərli vaxtınızı mənə həsr etməyiniz siz tərəfdən əsl alicənablıqdır. ”

3. Fərqli mədəniyyətdən olan şəxsə müraciət edərkən lakunaların aradan qaldırılması üçün uyğun nitq etiketi vahidinin seçilməsi. Bu məqsəd üçün üç iki üsuldan istifadə olunur: [32, s. 180]

a. **Transkripsiya** - əsasən müraciət formalarında tətbiq olunur (señor, señora, señorita, don,doña)

b. **Kalka** – müəyyən müraciət formaları ispan dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərkən kalka üsulu ilə tərcümə olunur. (hombre, mujer,hijo,hija,chico və s.)

c. **Modulasiya** - tərcümə zamanı lakunaların aradan qaldırılması üçün bəzi nitq etiketləri vahidləri modulasiyaya uğrayır.

4. **Kompensasiya metodu:**

a. **Funksional əvəzlənmə** - nitq etiketi vahidlərinin hədəf dildə leksik mənə baxımından məxəz dillə üst-üstə düşməyən, lakin məxəz dilin vahidləri ilə yaxın və ya eyni etiket funksiyasını yerinə yetirən nitq etiketi vahidləri ilə əvəz edilməsi.

b. **Situativ əvəzlənmə** - hədəf dildə tam lakuna təşkil edən nitq etiketləri vahidlərinin tərcüməsi zamanı tərcüməçi adekvatlığa nail olmaq üçün ekvivalent tərcümədən imtina edir və situativ (kontekstual) zərurətlə əlaqədar olaraq digər vahidlərdən istifadə etməli olur.

2.3. İspan dilində istifadə olunan nitq etiketlərinin ispan dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə yolları (David Toskananın “Lontanansa” əsəri əsasında)

Meksikalı yazıçı David Toskana 1961-ci il noyabrın 7-də Meksikanın şimal-şərqində yerləşən Nuevo Leon ştatının Monterrey şəhərində anadan olmuşdur. O, digər mükafatlarla yanaşı, Yazıçılar Birliyi tərəfindən həmin il Meksikada nəşr olunan ən yaxşı kitaba görə “Xavier Vilyaurutia Mükafatı”na layiq görülmüşdür.

Toskana yazıçı kimi karyerasına gec başlamışdır. Ədəbiyyat sahəsinə qədəm qoymazdan əvvəl Monterrey Texnologiya və Ali Tədqiqatlar İnstitutunu bitirərək Sənaye və Sistemlər Mühəndisi ixtisasına yiyələnmişdir. Daha sonra isə Sogem Yazıçılar Məktəbində təhsil almışdır. Ədəbi yaradıcılığının formalaşmasında ispan klassikləri Miqel de Servantes, Kalderon de la Barka, latınamerikalı yazıçılar arasında isə Xuan Karlos Onetti, Xorxe Luis Borxes, Xose Donoso və başqalarının rolu əvəzedilməz olmuşdur. Eyni zamanda, əsərlərini Latın Amerikasına fantastik

ənənəsindən ilhamlanaraq qələmə almışdır. 1994-cü ildə Ayova Universitetində Beynəlxalq Yazıçılar Proqramının və 2003-cü ildə “Berliner Künstlerprogramm”ın üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, Milli Yaradıcı Şəxslər Sisteminin üzvüdür. Təqribən 2012-ci ildən gündəlik nəşr olunan “Milenio” qəzetində və həftədə bir dəfə çapa buraxılan “Laberinto” qəzetində “Toscanadas” təxəllüsü ilə məqalələr yazır. David Toskana hal-hazırda Avropada yaşayır.

David Toskana ədəbi yaradıcılığında daha çox uğursuzluq, ölüm və iztirab kimi mövzulara müraciət etmişdir. “El ultimo lector” (“Sonuncu oxucu”) əsərində bu mövzular bir-birilə çulğalaşmışdır. Bu əsər sayəsində böyük uğur əldə edən yazıçı “Antonin Artaud”, “Nəşr Edilmiş Əsərlər üçün Kolima Təsviri İncəsənət” və “Xose Fuentes Mares” mükafatlarına layiq görülmüşdür. [43]

David Toskananın əsərləri sırasına 1992-ci ildə yazdığı “Las bicicletas” (“Velosipedlər”), 1993-cü ildə yazdığı “Estación Tula” (“Tula stansiyası”), 1998-ci ildə yazdığı “Santa María del Circo” (“Müqəddəs Mariya Sirko”), 2002-ci ildə “Duelo por Miguel Pruneda” (“Miqel Pruneda” üçün yas), 2005-ci ildə “El ultimo lector” (“Sonuncu oxucu”), 2006-cı ildə “El ejército iluminado” (“Şanlı ordu”), 2009-cu ildə “Los puentes de Königsberg” (“Koeniqsberq körpüləri”), 2012-ci ildə “La ciudad que el diablo se llevó” (“Şeytana uymuş şəhər”), 2016-ci ildə “Evangelia” (“Yevangeliya”), 2017-ci ildə “Olegaroy” (“Oleqaroy”) əsərləri daxildir. [43]

“Lontanansa” əsəri ölkənin şimalındakı bir qəsəbədə yerləşən “Lontanansa” adlı barda vaxt keçən hadisələrdir. İşsizlər, yerli şairlər, nostalji axtarışında olanlar və uğursuzluğa düşər olmuş ofis işçilərinin yolu bəzi hallarda tənhalıq və boş xeyallarla dolu həyatdan qurtulmaq üçün özlərinə sığınacaq hesab etdikləri bu miskin meyxanadan keçir. Gerçək həyata güzgü tutan və reallıqları incə yumorla təsvir edən hekayələr sayəsində biz David Toskananı öz nəslinin ən mükəmməl və orijinal əsərlərini ərsəyə gətirən yazıçı kimi yaddaşımızda həkk edirik.

Beləliklə, əsərdən nümunələr gətirməklə nitq etiketlərini mövcud nəzəriyyəyə əsasən tərcümə etməyə çalışaq.

(1)...*Bien, señores, tuve mucho gusto en verlos-empujé mi silla hacia atrás y llevé la mano a la cartera.*

...*Oldu, cənablar, sizi görməyimə şad oldum – stulumu arxaya itələdim və əlimi pul qabıya atdım...*

Qeyd edilən cümlədə *señores* müraciət etiketinə rast gəlirik. Bu nitq etiketini transkripsiya üsulu ilə tərcümə edərək “senyores” şəklində saxlamaqla hədəf dil oxucusu üçün yeni söz yaratmış oluruq. Eyni zamanda, kalka üsulu ilə Azərbaycan dilinə tam uyğunlaşdırmaq üçün “cənablar” şəklində tərcümə edərək sözün hədəf dildə ekvivalentini vermiş oluruq.

(2)... *Entonces se escuchó el rechinado de la reja: era Estelita volviendo del pueblo.*

-*Mamacita -dijo Rubén con la quijada alargada hacia el frente...*

O an darvazanın cırıltısı eşidildi. Kənddən gələn Estelita idi.

- *Anacan – çənəsini qabağa uzadaraq Ruben dedi.*

Bu misalda *Mamacita* müraciət etiketinə rast gəlirik. Bu nitq etiketini kalka üsulu ilə Azərbaycan dilinə tam uyğunlaşdırmaq üçün “anacan” şəklində tərcümə edərək sözün hədəf dildə ekvivalentini vermiş oluruq. Məxəz dildə nitqə ekspressiv çalar qatan, əzizləmə ifadə edən -ito² şəkilçisi hədəf dilə sadıq qalıb.

(3)...- *Brindo por la mujer-levantó Anselmo su botella -, mas no por esa ...*

- *Bu qadının şərəfinə içirəm. – Anselmo şüşəsini qaldırdı – amma təkcə bu qadının deyil....*

Brindo por la mujer cümləsi bölgüsünü apardığımız tematik nitq etiketləri arasında təbrik və xoş arzu ifadə edən nitq etiketləri sırasına aiddir. Bu ifadə tərcümədən asılı olaraq nitq etiketləri vahidlərinin tərcüməsi prosesində rast gəlinən dörd uyğunluqdan biri olub, iki yarımqrupa aid edilə bilər: nisbi lakunalar qrupuna və kontekstdən asılı olaraq variativ uyğunluq qrupuna. Belə ki, ifadənin məxəz dildə tərcüməsini “bu qadının sağlığına bədə qaldırıram” şəklində verdikdə kontekstdən asılı olaraq variativ uyğunluq qrupuna, “bu qadının şərəfinə içirəm”

şəklində tərcümə etdikdə nisbi lakunalar qrupuna aid olur. Belə ki, “brindo por la mujer” cümləsinin hərfi tərcüməsi “qadına görə badə qaldırıram” şəklindədir.

(4)... *-Espérate, hombre -Toño me empujó hacia abajo para afirmarme en la silla- sigue con tu historia y, por el dinero no te preocupes. Yo invito...*

...Dayan, dostum – Tonyo məni aşağı itələyib, stula otuzdurdu – sən söhbətini elə, pula görə də narahat olma. Hesab mənlidir.

Göstərilən cümlədə rast gəlinən “hombre - dostum” nitq etiketi vahidi tematik qrup bölgüsünün müraciət etiketləri qrupuna aiddir. “Hombre” sözünün Azərbaycan dilində hərfi mənası “kişi” deməkdir. Lakin ispan dilində bəzi sözlər müraciət zamanı öz semantik mənasını itirir və hədəf dilə tərcümə zamanı funksional variant uyğunluğu aparılır. Nitq etiketlərinin tərcüməsində kompensasiya metodu “hombre” sözünün Azərbaycan dilində “kişi” deyil, “dostum” şəklində tərcüməsini şərtləndirir.

(5)... *-Disculpe -dijo la voz al otro lado-, me equivoqué...*

...Bağışlayın – o tərəfdən səs gəldi, – mən yanıldım.

Disculpe sözü üzrxahlıq bildirən nitq etiketi qrupuna aiddir. Bu nitq etiketini kalka üsulu ilə Azərbaycan dilinə “bağışlayın” şəklində tərcümə edərək sözün hədəf dildə ekvivalentini vermiş oluruq.

(6)... *-Quiubo, Alberto.*

-Qué tal. ¿Cómo va todo?

-Más o menos...(səh 90)

...- Salam, Alberto.

-Necəsən? İşlər necədir?

-Normaldır.

Gətirilən nümunədə əvvəlcə “quiubo” sözünə diqqət yetirək. “Quiubo” ispan dilindəki “hola (salam)” sözünün Latın Amerikasına ölkələrində işlədilən variantıdır. Hədəf dilə tərcümə zamanı kalka üsulu tətbiq edilərək tam uyğunlaşma aparılır və ona ekvivalent olan söz verilir. Dialoq hal-əhval bildirmək üçün istifadə olunan “Qué tal. ¿Cómo va todo?” nitq etiketləri ilə davam etdirilir. “¿Cómo va todo?”

nitq etiketinin tərcüməsi zamanı hədəf dildə situativ uyğunluq həyata keçiririk. Hərfi tərcüməsi “Hər şey necədir?” şəklində olan nitq etiketini bu uyğunluğu yaratmaq üçün “işlər necədir?” kimi tərcümə etmişik.

(7)... --¿*Qué le sirvo?*

-*Nada, gracias....(səh 98)*

...-*Sizə nə qulluq edirəm?*

-*Heç nə, təşəkkür edirəm.*

Gracias nitq etiketi bölgüsünü apardığımız tematik qruplar arasında təşəkkür bildirən nitq etiketləri qrupuna aiddir. Sözü Azərbaycan dilinə “təşəkkür edirəm” şəklində tərcümə edərək hədəf dildə ekvivalentini vermiş oluruq.

(8)... -*Hola, mi amor -Adelina, toda de blanco y con una taza de café, lo abrazó-. ¿Qué haces despierto tan temprano?...*

...*Salam, sevgilim – Başdan-ayağa ağ geyinmiş və əlində bir fincan qəhvə tutan Adelina onu qucaqladı. – Erkəndən oyanıb nə işlə məşğul olursan?*

(9)... *¿Qué te pasa, mi amor?...*

...*Sənə nə olub, sevgilim?*

Birinci nümunədə salamlaşma zamanı istifadə olunan *hola (salam)* nitq etiketinin Azərbaycan dilində ekvivalentini vermişik. Hər iki nümunədə isə əzizləmə zamanı istifadə olunan *mi amor (sevgilim)* nitq etiketinə rast gəlirik və bu ifadənin də, eynilə, hədəf dildə ekvivalentini vermişik.

(10)... -*Te felicito -dijo....*

-*Sí, claro -dijo Parra.*

...*Səni təbrik edirəm – dedi.*

-*Hə, əlbəttə - Parra dedi.*

Gətirilən nümunədə *te felicito* təbrik etiketi yer alıb. Tam uyğunluğa malik etiketin Azərbaycan dilində ekvivalentini verərək tərcümə etmişik.

(11)...-*Hasta mañana, señor.*

-*Gracias, Güero, no sé cómo pagártelo...*

...*Sabahadək, cənab.*

-Çox sağ ol, Quero, bilmirəm xəcalətindən necə çıxacağam.

Gətirilən nümunədə *hasta mañana* sağollaşma etiketi yer alıb. Tam uyğunluğa malik etiketin Azərbaycan dilində ekvivalentini verərək tərcümə etmişik.

(12)... *¡Ay, Virgen Maria! ¡qué se hicieron todos! Esto parece que se hubieran desaparecido o se hubieran vuelto invisibles*

Ey Müqəddəs Məryəm! Onlar nə etdilər?! Sanki hamı yox oldu və yaxud da görünməz oldu.

“Müqəddəs Məryəm” ifadəsi danışanın təəccübünü ifadə edir və şifahi nitqdə istifadəsinə tez – tez rast gəlinir.

(13)... - *¿Usted, doña Erika, sí me trajo los papeles de la niña para hacerle la matrícula?*

- *¡Cómo no!*

- *Donya Erika, siz uşağı qeydiyyatata salmaq üçün sənədləri gətrdiniz?*

- *Əlbəttə!*

(14)... - *¿Sí le llevaste la camiseta a Juliana, la vecina del negocio?*

- *¡Claro que sí!*

- *Qonşu dükandakı qıza, Xulianaya köynəyi apardın?*

- *Sözsüz ki!*

(15)... - *Mami, te cuento que aprobé todas las materias y gané el año*

- *¡Eso sí es bonito, mijo, te felicito*

- *Anacan, mən bütün imtahanları verdim və növbəti kursa keçdim.*

- *Bax bu başqa məsələ, oğlum, səni təbrik edirəm.*

Bu dialoqlarda həm *doña (donya)*, *mami (anacan)* müraciət etikətlərinə, həm də *cómo no(əlbəttə)*, *claro que sí (sözsüz k)* təsdiq ifadə edən və *te felicito (səni təbrik edirəm)* təbrik nitq etikətlərinə rast gəlinir

(16)... *Me hace el favor y me guarda este paquete mientras hago una vuelta en el centro y compro unas cosas para el cumpleaños de mi mamá.*

Zəhmət olmasa, mən mərkəzdə bir az gəzib anamın ad günü üçün hədiyyə alana kimi əşyalarımı saxlaya bilərsiniz?

(17)...Perdone la molestia y es tan amable y me empaca esto en una bolsa más, que de pronto se me desfonda de aquí al bus.

Narahat etdiyim üçün üzr istəyirəm, zəhmət olmasa, bunu daha bir əlavə paketə qoyardınız, yoxsa avtobusa çatana qədər altı açılacaq.

Bu cümlələrdə isə xahiş (*me hace el favor*) və üzrxahlıq (*perdone la molestia*) ifadə edən nitq etiketlərindən istifadə olunub.

(18)... - No me parece normal que su mamá vaya vestida de esa manera al matrimonio de Cata.

- *¿Y a usted qué le importa, papi? Si ella quiere ir así, pues que vaya*
- *Onun anasının Katanın toyuna bür cür geyinməsi mənə qəribə gəlir.*
- *Atacan, bu sizi niyə narahat edir ki? Necə istəyir, elə də geyinir.*

Bu misalda isə *papi* sözü əzizləmə xarakterli muraciət formasıdır.

Aparılan tədqiqat işindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, David Toskananın “Lontanansa” əsərində rast gəlin nitq etiketləri əsasən ekvivalent tərcümə üsulu ilə hədəf dilə ötürülmüşdür

NƏTİCƏ

Nitq etiketi verbal ünsiyyətin həyata keçirilməsinə imkan verən situativ-tematik kommunikativ vahidlərin məcmusudur. Nitq etiketinin mühüm tərkib hissələrindən biri də sosial amildir. Müəyyən yaş, vəzifə, peşə, ailə münasibətləri çərçivəsindəki rollara uyğun olaraq kommunikantların sosial diferensiasiyası kiçiklərin böyüklərə, işçilərin yuxarı vəzifəli şəxslərə, həmkarların müəyyən kollektivdə bir - birinə münasibətdə davranışlarında əks olunur və nitq etiketi vahidlərinin müvafiq verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrinin seçilməsini diktə edir. Yuxarıda sadalanan amillərə ünsiyyət zamanı əhəmiyyət verilmədikdə insanlarda anlaşılmazlığa, təəccübə, "mədəni şoka" gətirib çıxarır.

Dissertasiya işinin I fəslində nitq etikətləri linqvistik tədqiqat predmeti kimi və sosiolinqvistik, pragmatik, linqvokulturoloji aspektlərdən tədqiq olunub. Tədqiqat işimizdə V.Bulıqina, N.M.Firsova, N.İ.Formanovskaya, A.Babayev, N.Xudiyev, P.Nyumark, K.Pastor, Alvarado Orteqa, Ortis Moreno kimi dilçilərin yanaşmasına istinad edilmişdir və belə qənaətə gəlmək olar ki, nitq etiketi vahidləri insanlar arasında istər verbal, istər qeyri-verbal ünsiyyətdə münasibətlərin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Ünsiyyət prosesində yalnız dil bilmək kifayət etmir. Eyni zamanda, həmsöhbətlərin jest və fikirlərini əlaqələndirməyə imkan verən müəyyən prinsiplərə riayət etmək lazımdır.

Müasir dövrdə insanların çoxu ünsiyyəti düzgün qurmaq bacarığına malik olmadığına görə münasibətlərdə yaranan problemləri həll etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu aktual problem cəmiyyətin nitq mədəniyyəti baxımından daha da inkişaf etdirilməsini və qiymətləndirilməsini tələb edir. Nitq etiketinin tədqiqi dildə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin göstəricilərindən biri olduğu üçün linqvistik tədqiqat baxımından böyük maraq doğurur. Nitq etiketi mədəniyyətin mühüm elementlərindən biridir, cəmiyyətdə insanın ümumi etiket davranışı sisteminin tərkib hissəsidir.

Dissertasiya işinin II fəslində adı çəkilən alimlərin müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus nitq etiketlərinin tərcüməsi zaman qarşıya çıxan çətinliklərin və maneələrin öhdəsindən gəlmək üçün irəli sürdüyü metod və strategiyalarını təhlil edib nəzəri fikirlərə əsasən işin praktik hissəsini yerinə yetirmişik. David Toskananın “Lontanansa ” əsərində rast gəlinən nitq etiketlərini alimlərin irəli sürdüyü tərcümə üsulları vasitəsilə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişik.

Belə yekunlaşdıra bilərik ki, nitq etiketi vahidlərinin düzgün tərcüməsi tərcüməçidən xüsusi bilik və bacarıq tələb edir. Tərcüməçi yalnız dili deyil, həmçinin dilin mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmalı, düzgün tədqiqat aparmalı, lüğətlərlə işləmə bacarığına malik olmalıdır. Belə olduğu halda tərcüməçinin işi uğurlu olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

1. Axundov A., Ümumi dilçilik. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006.
2. Babayev A., Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2011.
3. Hüseynov S. S., Qaracayeva E. M., Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslük). Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
4. Mübariz Y., Nitq mədəniyyəti. Bakı, "Elm və Təhsil", 2019.
5. Nizami Xudiyev. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı., 1991.
6. Yusifov M., Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 1998.
7. Агаркова О. А. Прагматика и интонация французского речевого этикета. Оренбургский государственный университет, 2004.
8. Акишина А.А. и др. Русский речевой этикет: пособие для студентов-иностранцев / А.А. Акишина, Н.И. Формановская. М.: Русский язык, 1986.
9. Арутюнова н. Д. Фактор адресата//Известия АН СССР/Сер. Литературы и языка. - М., 1981. - Т. 40. — № 4; Язык и мир человека. - М., 1998.
10. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматика//Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1985. - Вып. 16.
11. Будагов Р.А. Язык и речь в кругозоре человека. - М., 2000.
12. Булыгина Т.В. О границах и содержании прагматики//Известия АН СССР/Сер. литературы и языка. - М., 1981.
13. Введенская Л.А., Павлова Л.Г., Риторика и культура речи. Высшее образование., 2012.
14. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. М., 1967.
15. Гак В.Г. Повторная номинация и её стилистическое использование//Вопросы французской филологии. - М., 1972; Высказывание и ситуация//Проблемы структурной лингвистики, 1972. -М., 1973;

Прагматика, узус и грамматика речи//Иностранные языки в школе. - М.1982.— №5; Введение во французскую филологию. - М., 1986.

16. Гольдин В.Е. Речь и этикет / В.Е. Гольдин. М., 1983.

17. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - М., 1987.

18. Карасик В.И., Язык социального статуса, Москва, 2002.

19. Колшанский Г. Коммуникативная функция и структура языка. - М. : Наука, 1984.

20. Комиссаров В. Н. Теория перевода : (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. М. : Высш. шк., 1990.

21. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих// Социально-лингвистические исследования/Под ред. Л.П. Крысина и Д.Н. Шмелева. - М., 1976.

22. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва. 1990.

23. Муравлева Н.В. Лингвострановедческий словарь как продукт межкультурной коммуникации. //Россия и Запад: диалог культур. -М., 1998.

24. Соколова Г.В. Английский речевой этикет. М., 1991.

25. Степанов Г.В. К проблеме языкового варьирования: Испанский язык Испании и Латинской Америки. - М., 1979; Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи. - М., 1976; о национальном языке в странах Латинской Америки// Вопросы формирования и развития национальных языков// Тр. Ин-та языкознания АН СССР. — м 1960. - Т. 10; Испанский язык в странах Латинской Америки. - М., 1963.

26. Трофименко В.П., Волгин А.Н. Поговорим об этикете.Московская Правда., 1991.

27. Уфимцева Н.В. Русский национальный характер: XX век миф и реальность // Проблемы этносемантики. М., 1998.

28. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспект / Н.И. Формановская. М.: Рус. яз., 1982.

29. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета / Н.И. Формановская. М.: Рус. яз., 1982.
30. Швейцер А.Д., Никольский Л. Б. Введение в социолингвистику. — М., 1978.
31. Э. Бенвенист *Общая лингвистика*. Москва, 1974.
32. Alvarado Ortega, M.B. *Las fórmulas rutinarias en el español actual*. Tesis doctoral inédita, Universidad de Alicante, 2008.
33. Corpas Pastor, G. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos, 1996.
34. Gómez de Ivashevskiy A. *Lenguaje coloquial venezolano*. – Caracas, 1969.
35. Graedler, A.L. Cultural shock. Retrieved December 6, 2006.
36. Moliner, M. *Diccionario del uso*. - М., 1986.
37. Monia Bayar, *To Mean or Not to Mean*. Kadmos cultural foundation. Khatawat for publishing and distribution. Damascus, Syria, 2007.
38. Nida, Eugene A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill, 1964.
39. Ortiz Moreno, J.A.. *Expresiones institucionalizadas en el aula de español: marco teórico y propuesta metodológica*. Memoria de Máster. Universidad de Granada, 2008.
40. P. Martínez: *Materiales para la didáctica de las unidades fraseológicas: estado de la cuestión*, *REALE* 9-10, 1998, p. 125-145.
41. Peter Newmark. *A Textbook of Translation*. London and New York: Prentice Hall International (UK) Ltd, 1988.
42. Ruiz Gurillo, L. *Algunas consideraciones sobre las estrategias de aprendizaje de la fraseología del español como lengua extranjera*. En J. Sánchez Lobato e Isabel Santos Gargallo (eds.), *Problemas y métodos en la enseñanza de español como lengua extranjera. Actas del IV Congreso Internacional de ASELE, Madrid [1993]*, Madrid: SGEL, 1994, p. 141-151.
43. <https://journals.openedition.org/caravelle/1485>

44. <https://www.spanishdict.com/>
45. <https://dle.rae.es/>
46. <https://www.wordreference.com/>
47. <https://obuchalka.org/20210509132177/ispanskii-rechevoi-etiket-firsova-n-m-2001.html> (Н.М. Фирсова. Испанский речевой этикет)